

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет географії, туризму та історії
Кафедра історії

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Печеніна Н.А

Реєстраційний №

« ____ » _____ 20 ____ р.

« ____ » _____ 20 ____ р.

ВИВЧЕННЯ ЕВОЛЮЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА РОСІЙСЬКОЇ
ІМПЕРІЇ ЩОДО ЄВРЕЇВ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ У ШКІЛЬНІЙ
ІСТОРИЧНІЙ ОСВІТІ

Кваліфікаційна робота здобувачки вищої освіти групи ЗІС-м-22 ступінь вищої освіти магістр спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія)

Костюк Наталії Миколаївни

Керівник: канд. істор. наук, доцент
Вадим Яшин

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Голова ЕК _____

Члени ЕК _____

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Костюк Наталія Миколаївна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

Наталія Костюк

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА, МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	7
1.1. Стан наукового вивчення теми.....	7
1.2. Джерельна база дослідження.....	15
1.3. Методологія дослідження.....	18
Висновки до Розділу 1.....	22
РОЗДІЛ 2. ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ЄВРЕЇВ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	23
2.1. Виникнення обмежувального законодавства щодо стосовно єврейського населення. Смуга осілості.....	23
2.2. Зміни в правовому статусі євреїв у другій половині ХІХ ст. - на початку ХХ ст.	31
Висновки до Розділу 2.....	45
РОЗДІЛ 3 ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА ЩОДО МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ЄВРЕЇВ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ» В ШКІЛЬНІЙ ІСТОРИЧНІЙ ОСВІТІ	47
3.1. Проблемні питання вивчення антиєврейського обмежувального законодавства Російської імперії в шкільній історичній освіті.....	47
3.2. Методичні рекомендації з висвітлення теми дослідження та проведення позакласного заходу.....	49
Висновки до Розділу 3.....	56
ВИСНОВКИ.....	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	59
ДОДАТКИ.....	68

ВСТУП

Актуальність теми. Історія етнічних меншин, що мешкали на території України, є важливою складовою історії України в цілому. Важливість вивчення історії, зокрема, єврейського народу дозволяє відновити об'єктивну історичну картину, охарактеризувати економічні, політичні, культурні та соціальні процеси та роль єврейства в історії України, формуванні української державності та культури. Ця тема є також важливою для історичної освіти в школі. Належна увага до історії етнічних груп дає можливість не тільки ознайомити учнів з історією національних меншин, але й виховувати толерантне ставлення до інших етносів, їхньої історії та культури, зокрема, єврейської. Одним із важливих питань історії українського єврейства є їхній правовий статус у підросійській Україні, яка входила до складу так званої “смуги осілості”. Зміни цього правового статусу, еволюція імперського російського законодавства дозволяють встановити важливі аспекти урядової політики стосовно єврейської меншини, з'ясувати важливі аспекти міжетнічних стосунків та етнічної історії України в цілому.

На жаль, шкільні підручники надають досить поверхову або ж обмежену інформацію про ці процеси. Відтак, є необхідність певним можливим чином інтегрувати цю тематику до шкільного курсу історії в межах, що дозволяє програма. Здобувачі середньої освіти мають розуміти історичний контекст цього періоду, а для вчителя є важливим визначити методичні умови вивчення теми в шкільному курсі історії. Цим, власне й обумовлюється актуальність пропонованого дослідження.

Мета кваліфікаційної роботи: дослідити еволюцію єврейського законодавства Російської імперії в контексті змін державної внутрішньої політики наприкінці XVIII - початку XX ст. та запропонувати форми вивчення даної теми в шкільному курсі історії.

Для реалізації мети ставимо перед собою такі **завдання:**

- проаналізувати стан вивчення проблеми в історіографії, виявити та систематизувати джерельну базу та обґрунтувати методологію і методи дослідження;

- дослідити правовий статус єврейського населення в Російській імперії у I половині XIX ст. (до 1854 року), висвітлити процес появи та формування смуги осілості, з'ясувати загальне правове становище єврейського народу та охарактеризувати основні нормативно правові акти, що видавалися в цей період.

- розкрити сутність змін в правовому статусі євреїв після приходу до влади Александра II, впливу антиєврейського погромного насильства на подальші зміни правового статусу єврейського населення на початку XX століття (до 1917 року).

- розробити методичні рекомендації щодо вивчення теми в шкільному курсі історії та використання в позакласній роботі.

Об'єктом дослідження є історія східноєвропейського єврейства кінця XIX – початку XX ст.

Предметом дослідження є еволюція законодавства Російської імперії щодо єврейської меншини та її вивчення питання в шкільній історичній освіті.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період кінця XIX – початку XIX століття. Нижня межа зумовлена початком формування смуги осілості. Верхньою межею є падіння самодержавства та скасування антиєврейського обмежувального законодавства.

Географічні межі дослідження включають в себе, в основному, територію смуги осілості, а, саме 15 губерній імперії та 10 губерній Царства Польського.

Методи дослідження ґрунтуються на таких традиційних принципах наукового пізнання як об'єктивність, історизм, плюралізм, всебічність, системність, науковість, доступність. Задля реалізації поставлених завдань було використано також загальнонаукові (логічний метод, структурно-системний, аналізу, синтезу, індукції, дедукції), та спеціально-наукові методи дослідження (проблемно-хронологічний метод, порівняльно-історичний, історико-типологічний метод, історико-географічний та методи історіографії

та джерелознавчого дослідження). Міждисциплінарний підхід поєднав у собі основи юридичної науки, соціології та психології.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає у тому, що зібрані і систематизовані матеріали роботи можуть бути використані в навчальному процесі в школі, в курсі всесвітньої історії та історії України відповідного періоду, підготовці до позакласних заходів та виховних годин.

Структура роботи зумовлена тематичною специфікою дослідження, його метою та завданнями і складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаної літератури та джерел.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА, МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукового вивчення теми

Досліджений авторкою роботи історіографічний пласт літератури доцільно поділити на три періоди, хоча варто зауважити, що існує періодизації історіографії проблеми. Автор зупинився на тому варіанті, що його пропонує, зокрема доц. В. Яшин. Ця тріада періодів історіографії характеризується певними особливостями та змінами у дослідженні єврейської проблематики [91, с. 8]:

1) друга половина XIX ст. – перша половина 1920-х рр. У творах цього періоду розглядаються історичні умови виникнення та становлення антиєврейського обмежувального законодавства, характер та вплив запроваджених обмежень на статус єврейського народу;

2) друга половина 1920-х рр. – кінець 1980-х рр., з посиленням тоталітарного ідеологічного контролю, дослідження єврейського народу обмежуються питаннями національного робітничого руху і проявами антисемітизму.

3) 1990-ті роки до теперішнього часу, науковий інтерес до єврейської проблематики в третьому періоді проявляється у збільшенні обсягу досліджень, їх різноманітності та глибині аналізу. Дослідники звертають увагу на різні аспекти єврейського життя, включаючи культурні, релігійні, соціально-економічні та політичні аспекти. Питання становища єврейського етносу в Російській імперії та причин та наслідків порушення ними законодавства стають об'єктом досліджень істориків.

Проф. Ф. Леонтович та В. Леванда є одними із перших дослідників даної теми. Це свідчить про їх піонерський внесок у дослідження історії єврейської спільноти та їх правового становища. У 1862 р Ф. Леонтовичем було опубліковано дослідження «Історіографічний огляд постанов про євреїв в Росії», а вже В. Леванда в 1874 р. видає «Повну хронологічну збірку законів та

положень, що торкаються євреїв, від Уложення царя Олексія Михайловича до цього часу, від 1649-1873 г. [56; 57]. Вони докладали зусиль для аналізу законодавчих актів, які стосувалися єврейського населення, і звертали увагу на суперечності та невідповідності в цих актах.

Новим етапом єврейської історіографії стали наукове дослідження юриста і публіциста І. Оршанського та публікування його праці: «Російське законодавство щодо євреїв: нариси і дослідження» у 1877 р. [68]. І. Оршанський відіграв важливу роль у розкритті проблеми єврейського питання в Російській імперії. Його дослідження і нариси принесли нові дані і факти щодо громадянського, економічного та правового становища євреїв у цей період. Він пропонував різні підходи та рекомендації для вирішення проблеми, включаючи політику асиміляції. Звернімо увагу на роботи Ю. Гессена, зокрема його працю «Закон і життя. Як створювалися обмежувальні закони щодо проживання євреїв в Росії» де висвітлюється питання єврейського обмежувального законодавства, меж осілості, антисемітизму та взаємовідносин євреїв з державою та іншим населенням в Російській імперії у другій половині XIX століття [39]. Автор аналізує політику російського самодержавства стосовно євреїв без упередженості, зосереджуючись на фактах. Він також критикує політику уряду щодо єврейського питання і підтримує надання євреям громадянських прав на рівні з іншим населенням імперії.

Праця М. Миша, зокрема видання коментованих збірників законів і написання "Керівництва до російського законодавства про євреїв", виявилась надзвичайно цінною для дослідників, юристів і всіх, хто цікавиться юридичною історією єврейської спільноти [63]. Дослідження Б. Бруцкуса та Ш. Бернштейна зосереджуються на різних аспектах економічного життя євреїв [33; 37]. Б. Бруцкус, використовуючи дані перепису населення 1897 року, аналізує професійний склад єврейського населення Російської імперії. Він виявляє різницю у галузях промисловості та торгівлі між єврейським міським населенням і неєврейським населенням.

Ш. Бернштейн звертає увагу на економічний розвиток Одеси та роль єврейства у ньому. Він показує, що Одеса була економічним центром Новоросійського краю, а успіх міста залежав від врожайності в регіоні. Його дослідження базується на статистичних даних про кількість лавок, фабрик і заводів, які належали євреям. Також можна виділити таких дослідників як А. Суботін, І. Галант, В. Нікітін та інші, звертали увагу на соціально-економічне життя єврейського населення в різних галузях, включаючи сільське господарство, промисловість, торгівлю, медицину та освіту регіону [83; 39; 66].

Найавторитетніший єврейський дослідник С. Дубнов, був одним із перших вчених, що застосував нову методологію у дослідженні історії євреїв у Російській імперії. Основна характеристика його досліджень полягала в перегляді уявлень про єврейський народ, зосереджуючись на національній, а не релігійній приналежності етнічних меншин. Він вважав, що єврейський народ сформувався в процесі пристосування до умов життя, в яких він перебував, та не підтримував ідею емансипації єврейського народу. Його дослідження привело до створення періодизації історії єврейства. [42; 44; 45].

П. Марек і Л. Брамсон розкривають проблематику єврейської освіти в російському контексті [60; 36]. Вони досліджують діяльність єврейської інтелігенції, настрої народу та влади щодо єврейського виховання, історію єврейських шкіл, становище єврейських дітей у навчальних закладах та взаємовідносини з неєврейськими. Їхні дослідження сприяють кращому розумінню розвитку єврейської освіти в Російській імперії.

У своєму дослідженні, Л. Брамсон зосереджується на трьох періодах розвитку освіти російських євреїв. Він зазначає, що у період до воцаріння Александра I не існувало організованого впливу на народну школу. У другому періоді, за часів Александра I та Ніколая I, освіта євреїв була в основному контрольована урядом, а суспільна самодіяльність була обмеженою. У третьому періоді, за часів Александра II та Александра III, відбувалися зміни, і суспільство почало активно долучатися до організації єврейської освіти.

Дослідження І. Нікотіна та М. Кулішера спрямовані на вивчення історії єврейської громади в Російській імперії з різних аспектів. Ці дослідники докладають зусиль для розкриття політичного, правового, соціального та культурного середовища, в якому жили євреї в Російській імперії. Праця І. Нікотіна, розглядаючи законодавство про євреїв з 1649 по 1876 рік, дозволяє нам прослідкувати еволюцію правового статусу євреїв протягом тривалого періоду. Це розуміння є важливим для осмислення та аналізу змін у політичній та соціальній сферах, що вплинули на єврейську спільноту.

Дослідження М. Кулішера, зокрема статті про історію російського законодавства про євреїв та про єврейські общини у Києві, досліджують специфіку єврейського життя в конкретних місцевостях. Ці статті розкривають вплив законів на єврейські громади та аналізують особливості їх розвитку та функціонування відповідно до місцевих умов [67; 54].

"Єврейська енциклопедія" є виданням у 16 томах, яке було опубліковане протягом 1908-1914 років. та являється широким джерелом знань, охоплюючим різноманітні аспекти життя єврейської спільноти. Вона дозволяє отримати доступ до інформації про єврейську історію, культуру, законодавство та інші аспекти, пов'язані з євреями в Російській імперії. Також енциклопедія містить статистичні дані та документи, що дають можливість провести більш детальний аналіз.

У 1919 році було засновано Єврейську історико археографічну комісію при АН України, під керівництвом І. Галанта, завдяки підтримці українських вчених. Комісія провадила дослідження історії євреїв в Україні, і результатом цієї роботи стало двотомне видання праць, опублікованих у 1928-1929 роках українською мовою. Це видання містить важливі матеріали, що стосуються історії українського єврейства. Діяльність комісії сприяла розширенню знань про єврейську спільноту в Україні та привернула увагу до її історичної та археологічної спадщини.

Єврейська історіографія другого періоду характеризується складними умовами для розвитку єврейської історіографії. Обмеження, політичні обставини

та відсутність підтримки з боку влади спричинили стагнацію у дослідженні єврейської історії та культури. Проте, незважаючи на це, окремі науковці зуміли пробитись через ці обмеження і продовжувати досліджувати єврейську тематику, хоча і в обмеженому обсязі.

У 1920-1925 роках існував Інститут вищих єврейських знань, де працювали відомі юдаїсти С. Дубнов і С. Гінзбург. Інститут здійснював наукову роботу і видавав журнал "Єврейская летопись". зосереджувався на культурологічних статтях та нарисах, що охоплювали як культурний контекст єврейського народу у Західній Європі, так і історію російських євреїв.

Журнал "Єврейская старіна", що існував з 1909 до 1930 року, продовжив своє видання і під радянською владою. Він був спрямований на етнографічну тематику, але також публікував нариси з історії єврейського населення в Російській імперії. Завдяки таким публікаціям, читачі мали можливість отримати більше знань про життя, культуру та спадщину єврейського народу в цій частині світу, посаду головного редактора у ньому обіймали С. Дубнов, І. Цинберг та Л. Штерберг.

Відсутність платформ для публікацій та розвитку юдаїки в Радянському Союзі з 1930-х років свідчить про систематичне обмеження вивчення історії євреїв. Це було наслідком тоталітарних тенденцій того періоду, які призводили до цензури, репресій та контролю над науковими дослідженнями.

У тогочасній історичній науці відсутність концепцій щодо історії євреїв свідчить про відсутність систематичного підходу до цієї теми. Історики керувалися партійними настановами, що призводило до ігнорування аспектів, пов'язаних з єврейською спільнотою, її внеском у російську імперію та радянське суспільство. Дослідження, що торкалися процесів, в яких були задіяні євреї, штучно зменшували кількість згадок про них. Це свідчить про спробу приховати реальні події та внести спрощення в історичний наратив. Проте, у 70-80-х роках ХХ століття з'явилися обмежені праці, що розглядали історію євреїв. Це може свідчити про послаблення контролю та певне відкриття для досліджень, але їх кількість та обсяг залишалися обмеженими.

Сучасна вітчизняна історіографія в Україні після розпаду СРСР розпочалося активне дослідження історії законодавства, пов'язаного з єврейською спільнотою. Вихід наукових праць у престижних наукових виданнях, таких як "Український історичний журнал" та "Чорноморський літопис", свідчить про зростаючий інтерес до даної теми. Автори звертають увагу на соціально-економічний розвиток єврейських общин, їх правовий статус та дискримінацію, законодавчі акти, що впливали на життя євреїв у Російській імперії. Їх роботи дають цінні дані та факти про специфіку проживання євреїв у конкретних місцевостях, зокрема у місті Миколаїв. Вони допомагають прослідкувати динаміку злочинності та соціальних проблем, що виникали серед єврейської спільноти у певному історичному контексті.

Автор І. Г. Самарцев у своїй роботі "Євреї в Україні на початку ХХ ст." (опублікованої в 1994 році в часописі "Український історичний журнал") досліджує економічний розвиток єврейських общин та їх соціальну структуру, а також аналізує законодавчі акти, що регулювали життя євреїв у Російській імперії [80]. Ця робота висвітлює права євреїв, їх дискримінацію та важливі аспекти життя єврейської спільноти.

Дослідження І. Мельник є цінним внеском в історіографію щодо політики Російської імперії стосовно єврейського населення [61]. Вона розглядає різні аспекти національної політики, охоплюючи період від кінця XVIII століття до XIX століття. Це дозволяє отримати більш повну картину щодо розвитку і змін в політиці самодержавства стосовно євреїв протягом цього періоду. Особлива увага приділяється аналізу законодавства, таких як «Положення про євреїв» 1804 року та 1835 року, а також «Тимчасові правила» 1882 року. Ці закони визначали статус та права єврейської спільноти в Російській імперії. Аналізуючи їх, дослідниця може виявити зміни в законодавстві та їх вплив на життя єврейського населення.

Роботи В. Поліщука є важливими для розуміння політики Російської імперії відносно релігійного життя єврейських громад на Правобережній Україні. В монографії "Національні меншини Правобережжя України у контексті

етнічної політики Російської імперії" автор досліджує різні аспекти життя та діяльності євреїв, звертаючи особливу увагу на механізми обмеження їх прав та судовий тиск на порушників законодавства. Дослідник також аналізує релігійне життя єврейських громад у контексті політики російського царизму. Його стаття "Політика російського царизму щодо релігійного життя єврейських громад Правобережної України" додає більше деталей до цього дослідження, звертаючи увагу на специфіку релігійного життя єврейського населення в Російській імперії, а також на намагання царського режиму повернути юдеїв у християнство та порушення, пов'язані з дотриманням релігійних норм [75; 76].

Звернімо увагу на монографію В. Яшина «Традиціоналізм і модернізація», у якій висвітлюються питання розвитку громад того регіону в культурній, економічній та інституційній сфері і є однією з перших робіт в рамках історико-регіональної школи вітчизняної юдаїки [91].

В Україні почали формуватися, з початком 90-х, осередки наукового дослідження єврейської історії та культури. Перший осередок - Відділ єврейської історії та культури Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, відкритий у 1992 році. Другий осередок – Центр досліджень історії та культури східноєвропейського єврейства при Національному університеті «Києво-Могилянська академія», відкритий у 2006 році.

У 2015 році була заснована Українська асоціація юдаїки (УАЮ) з метою координації діяльності, спрямованої на розвиток юдаїки в Україні. УАЮ спільно з іншими організаціями організовує різноманітні наукові заходи, такі як конференції, дискусії, круглі столи. Організація також випускає щорічне видання під назвою "Judaica Ukrainica", яке охоплює широкий спектр тем, пов'язаних з єврейською історією та культурою.

Загальною тенденцією в зарубіжній історіографії є прагнення до нових підходів та перегляду концептуальних засад дослідження історії єврейського життя в Російській імперії. Американський дослідник Дж. Кліер пропонує новий підхід до вивчення формування та вирішення єврейського питання в Російській імперії. Його дослідження ґрунтуються на широкій джерельній базі, зібраний в

архівах Росії, та висловлюють необхідність перегляду концептуальних засад єврейської історіографії [52]. Крім того, А. Каппелер у своєму синтетичному дослідженні "Росія як поліетнічна імперія" розглядає життя імперії з урахуванням міжнаціональних взаємодій та впливів. Він вважає, що суспільство Російської імперії було єдиним організмом, в якому єврейське населення відіграло важливу роль.

Українсько-єврейські взаємини є складним і важливим аспектом історії обох народів, і дослідження, зокрема книга "Євреї та українці. Тисячоліття співіснування" П.-Р. Магочія та Й. Петровського-Штерна, є важливим внеском у вивчення цієї проблематики. Книга присвячена вивченню українсько-єврейських взаємин з появи перших євреїв на українських землях до сучасності [59].

Проект "Erasmus Mundus" також вніс свій внесок у дослідження українсько-єврейських взаємин, дозволяючи дисертанту дослідити європейську історіографію, зокрема польську історію. Виявлено, що польська історіографія, подібно до світової, приділяє значну увагу проблемі Холокосту, але також залишається зацікавленою в історії "кресів" і єврейської осілості на цих теренах. Не можна також оминати самостійне дослідження Й. Петровського-Штерна "Євреї в російській армії: 1827 – 1914" має велике значення для розуміння історії єврейського населення в Російській імперії протягом XIX і початку XX століть [70]. Автор систематично прослідковує еволюцію відносин між воєнним відомством та євреями від їх призову до служби в армії і до періоду Першої світової війни.

Поетапний розвиток єврейської історіографії відзначається не тільки збільшенням обсягу досліджень, але й поступовим удосконаленням методологічних підходів. Зокрема, залучення масиву нових архівних документів дозволяє відновлювати події та процеси єврейської історії на основі більш об'єктивних та достовірних джерел.

Окрім цього, інтелектуальне зближення вітчизняних і зарубіжних історіографічних традицій відкриває шлях до обміну ідеями та підходами між

дослідниками різних країн. Це сприяє взаємному збагаченню і розвитку єврейської історіографії як національної, так і міжнародної дисципліни.

Третій етап також відзначається розширенням тематичного спектру досліджень. Дослідники стають зацікавленішими в детальному вивченні різних аспектів єврейської історії, включаючи історію релігії, культури, економіки, політики, міграційних процесів та інших.

Усі ці тенденції вказують на динамічний розвиток єврейської історіографії і показують, що дослідники все більше прагнуть до глибинного розуміння та інтегрованого підходу до вивчення історії єврейського народу. Це сприяє розширенню нашого знання про роль та внесок євреїв в світову історію.

1.2. Джерельна база дослідження

Аналіз джерел різних видів надає можливість побачити різні аспекти та перспективи щодо становища єврейства в Російській імперії. Кожна група джерел має свою особливість і важливість при дослідженні:

1. Законодавчі акти стосовно єврейства розкривають обмеження, яким підлягало єврейське населення, його правовий статус, а також зміни в законодавстві протягом різних періодів.

2. Матеріали періодики, такі як статті, замітки, інтерв'ю, відображають громадську думку, дискусії та реакції на події, пов'язані з єврейською громадою. Аналіз періодичних видань розкриває особливості сприйняття та обговорення питань, пов'язаних з правами, соціально-економічним станом та культурно-релігійним життям єврейства.

Загальний аналіз цих груп джерел дозволяє отримати більш повну картину становища єврейства в Російській імперії. Комбінація правових актів, статистичних даних, описів регіонів, етноекономічної інформації, періодичної преси та особистих спогадів розширює розуміння історичних подій, соціального та економічного контексту та культурно-релігійного життя єврейства в Російській імперії. Цей аналіз дозволяє виявити зміни в законодавстві,

демографічні тенденції, соціально-економічні виклики та трансформації, а також культурні та релігійні практики єврейської громади.

Законодавчо-нормативні документи Російської імперії визначали правовий статус населення, зокрема єврейських общин, вказують на наявність різноманітних правових інструментів, які використовувалися для регулювання статусу цих громад. Серед таких інструментів були імператорські іменні укази, сенатські укази та розпорядження центральних відомств, а також генерал-губернаторів і губернаторів. Ці акти були прийняті на основі рішень вищих органів влади і управління, що свідчить про їх офіційний характер і авторитетність.

Нормативно-правові акти Російської імперії відображали економічну та соціальну дискримінацію євреїв у Російській імперії, обмежували їх права та можливості щодо місця проживання, професійного розвитку, освіти та військової служби.

Їх можна систематизувати наступним чином:

1. Місце проживання та пересування:

Указ Єкатеріни II від 23 грудня 1791 р. "Про надання євреям прав громадянства в Катеринославському намісництві і Таврійській області" формував смуги осілості для єврейського населення, «Про заборону євреям утримувати в Чернігівській губернії кабаки» від 29 листопада 1821 р., указ від 13 травня 1822 р. «Про поширення затвердженого 29 листопада 1821 р., положення Комітету Міністрів, про перебування євреїв в Чернігівській губернії, і на Полтавську» та указ «Про заборону євреям постійного перебування в Києві і про висилку їх із нього» від 2 грудня 1827 р., в яких євреям було заборонено проживати в сільській місцевості Чернігівської та Полтавської губерній та м. Києві [13; 8; 18; 6].

Інформація такого ж обмежувального характеру міститься і в указі «Про заборону євреям, які не несуть службу, постійного перебування в містах Севастополь і Миколаїв» від 20 листопада 1929 р., та указі від 20 квітня 1943 р. «Про введення в середину губерній євреїв, що проживають на

п'ятидесятиверстній відстані від кордону», положення якого забороняли євреям проживати у п'ятидесятиверстній смузі вздовж кордону з Австрією та Пруссією, у Положенні Комітету Міністрів від 3 травня 1882 р. «Про введення в дію Тимчасових Правил щодо євреїв» йшлося про заборону євреям селитися поза містами і містечками [5; 9; 16].

2. Обрання професії та роду діяльності: «Закони про стани», указ від 23 червня 1794 р. «Про збір з євреїв, що записалися по містах в міщанство і купецтво, встановлених податків вдвоє проти покладених на купців і міщан християнського закону різних віросповідань» та указ від 3 травня 1795 «Про різні розпорядження стосовно облаштування Мінської губернії» встановлювали вищі податки для єврейських підприємців та гальмували їхній розвиток і успішність у бізнесі [29; 19; 17].

3. Правове становище : «Положення про євреїв» 1804 р., «Положення про євреїв» 1835 р., «Положення про євреїв-землеробів» 1844 р. та інші документи регламентували права, обов'язки, привілеї та обмеження єврейських землеробів, купців, ремісників, промисловців тощо [28; 27; 26].

4. Одержання освіти: Указ від 1844 р. "Про заснування особливих училищ для освіти єврейського юнацтва" і положення про правила навчання єврейських дітей надавали окремі привілеї та регулювали освітні питання для єврейської спільноти [12].

5. Несення військової служби: Указ від 26 серпня 1827 р. "Про залучення євреїв до відбування рекрутської повинності в натурі, з відміною грошового з них збору, замість відбування даної повинності", "Статут рекрутської повинності і військової служби євреїв" регулювали умови та особливості військової служби єврейського населення [9; 30].

Довідково-статистичні документи дозволяють зрозуміти масштаби присутності євреїв у державі та їхню роль у суспільстві. Крім чисельності, документи також розкривають статус євреїв, їхнє правове положення, а також правові та судові обмеження. Це дає уявлення про соціальний статус та життя єврейської спільноти в Російській імперії. Зокрема статистичні дані про євреїв

базуються на таких джерелах, як метричні книги та переписи, які опубліковані у томі 7 Короткої Єврейської енциклопедії та в "Першому загальному переписі населення Російської імперії 1897 р.", що надає точну інформацію щодо чисельності євреїв на всій території держави [78; 24].

До періодичних видань, як джерельної бази, можна віднести видання журналів «Восход» та «Єврейська старина». Аналіз цих періодичних видань дозволив отримати значну кількість інформації про різні аспекти життя історичного періоду, пов'язаного з єврейством, що відкриває широкі можливості для дослідження та розуміння ролі і впливу єврейської спільноти в цьому контексті.

Також, до джерельної бази дослідження відносяться конспекти уроків та виховних заходів, що представлені на освітніх платформах «Всеосвіта», «На урок» та в мережі інтернет [93; 94; 95; 96; 97; 98; 99; 100]. А також підручники з “Методики навчання історії в школі”, що дали змогу проаналізувати стан вивчення теми кваліфікаційної роботи в шкільному курсі історії, та створити методичні рекомендації з висвітлення даного питання [74; 91].

Отже, аналізуючи та піддаючи критиці джерельну базу, що використана в даній роботі, можна зробити висновки щодо еволюції законодавства Російської імперії стосовно єврейського народу та його вплив на соціальне, економічне, культурне та політичне життя країни, та проаналізувавши стан викладання даної теми в школі, можна розробити методичні рекомендації задля покращення висвітлення цієї тематики на уроках історії та під час проведення позакласних годин.

1.3. Методологія дослідження

Дослідження еволюції єврейського законодавства є складною і багатогранною задачею, яка вимагає поєднання багатьох методів, підходів та принципів пізнання та дослідження. Дотримання цивілізаційного підходу дозволяє розглядати історичні події, процеси та явища як частину загальної цивілізаційної динаміки. Це означає здатність порівнювати та знаходити зв'язки

між локальними і глобальними аспектами історії, враховуючи загальну культурну, соціальну та економічну динаміку.

Історичний підхід дає можливість досліджувати певні процеси чи явища в контексті їх розвитку з урахуванням особливостей епохи і часу. Цей підхід підкреслює важливість історичного контексту при вивченні подій і дозволяє краще розуміти причинно-наслідкові зв'язки та еволюцію досліджуваного об'єкта.

Системний підхід вважає будь-яку систему як сукупність взаємопов'язаних елементів. Цей підхід дозволяє розглядати досліджуваний об'єкт як складну систему, взаємодія та вплив якої може бути аналізована на різних рівнях. Використання комплексного підходу передбачає розгляд досліджуваного процесу чи явища з урахуванням всіх його особливостей та ключових характеристик. Це означає аналіз не лише окремих аспектів, але й їх взаємозв'язків та впливу на загальний результат.

Структурно-функціональний підхід сприяє розгляду дослідження як системи, що складається з взаємопов'язаних частин або підсистем. Цей підхід дозволяє вивчити структуру та організацію об'єкта дослідження, а також його функції та взаємодію з іншими елементами. Аналіз структурно-функціональних зв'язків допомагає зрозуміти роль та вплив кожної складової частини на загальну систему. Ціннісний підхід передбачає відбір фактів минулого, пов'язаних з культурними цінностями, що сприймаються дослідником. Цей підхід дозволяє враховувати суб'єктивні переконання, цінності та інтереси дослідника при вивченні історичних явищ. Врахування ціннісного аспекту допомагає розуміти мотивацію та цілі людей в минулому, а також вплив цінностей на суспільство та культуру. Міждисциплінарний підхід поєднав у собі основи юридичної науки, соціології та психології.

Методологія дослідження включає ряд принципів, спрямованих на забезпечення науковості, об'єктивності та комплексності досліджуваного об'єкта:

Принципи історизму та об'єктивності є основою для проведення наукових досліджень в історичній сфері. Принцип історизму наголошує на необхідності розгляду об'єкту дослідження у контексті його розвитку та змін. Вивчення історичних процесів та явищ у динаміці дозволяє зрозуміти їх причинно-наслідкові зв'язки, етапи розвитку та особливості. Принцип об'єктивності вимагає дослідника уникати суб'єктивних оцінок та використовувати перевірені та достовірні факти. Це забезпечує наукову обґрунтованість дослідження та його надійність.

Додатково було використано принципи науковості, комплексності, системності та всебічності. Принцип науковості передбачає використання науково перевічених знань, методів та принципів, що відповідають сучасному рівню науки. Принцип комплексності дозволяє розглядати досліджуваний об'єкт як сукупність певних ознак та взаємозв'язків, що сприяє глибшому розумінню його сутності. Принцип системності наголошує на необхідності розгляду досліджуваного об'єкта як системи взаємопов'язаних та взаємозалежних елементів, що сприяє виявленню складної структури та взаємодії між ними. Принцип всебічності дозволяє врахувати всі аспекти і особливості досліджуваного предмету, вивчити його з усіх можливих сторін, а також врахувати досвід попередників у проведенні подібних досліджень.

Принцип плюралізму важливий для розуміння різних поглядів і тлумачень історичних явищ та процесів. Цей принцип дає змогу уникнути однобічного підходу та узагальнень, а замість цього враховувати різні точки зору та суперечності, які існують серед дослідників. Це сприяє більш об'єктивному та глибшому розумінню історичних явищ. Принцип доступності має на меті представлення результатів дослідження зрозумілою і доступною формою. Це означає, що дослідження повинно бути доступним не тільки для спеціалістів, але й для широкої громадськості. Цей принцип сприяє поширенню знань, включенню різних груп людей у дискусію та сприяє розвитку наукової культури.

Методи дослідження, які були використані в кваліфікаційному дослідженні з еволюції єврейського законодавства в Російській імперії кінця

XVIII до початку XX ст.ст., можна розділити на кілька груп: загальнонаукові, спеціально-історичні та теоретичні методи науково-педагогічного дослідження.

Загальнонаукові методи: логічний метод: використовується для побудови дослідження з дотриманням законів логіки та оформлення роботи; метод аналізу: дозволяє поділити досліджувану проблему на менші підтеми для глибшого вивчення (наприклад, розділити законодавчі акти на певні періоди, що дає змогу прослідити їх вплив на єврейське населення Російської імперії в різні часові проміжки); метод індукції: дозволив дослідити окремі сфери життя та законодавчі акти які їх регулювали, та на основі цього зробити загальні висновки; метод дедукції: рухається від загального до окремого, від формування проблеми до її розбиття на складові та вивчення їх.

Спеціально-історичні методи: проблемно-хронологічний метод: дозволяє розділити проблему на аспекти, вивчити їх зміни в часі та вплив на суспільні процеси, тобто еволюцію нормативно-правових актів; порівняльно-історичний метод: допоміг порівняти статистичні дані та отримати краще розуміння досліджуваної проблеми, він допоміг порівняти законодавчі акти, що видавалися в різні роки правління та стосувалися різних категорій єврейського населення; методи історіографії та джерелознавчого дослідження: використовуються для розроблення історіографії та джерельної бази дослідження; міждисциплінарний метод поєднав у собі основи правознавства, задля правильної інтерпретації законодавчих актів.

Теоретичні методи науково-педагогічного дослідження: аналіз і синтез, порівняння, класифікація, узагальнення. Вони дозволили проаналізувати педагогічну практику та узагальнити методологію викладання теми кваліфікаційної роботи в шкільній історичній освіті.

Отже, використання всіх методологічних підходів, принципів і методів дало змогу висвітлити питання стосовно єврейського законодавства Російської імперії кін. XIX ст. початку XX ст., а також проаналізувати і запропонувати форми вивчення цієї теми в шкільному курсі історії.

Висновки до Розділу 1

Отже, опрацювавши та проаналізувавши становлення історіографії досліджуваного питання можна зробити висновки, що проблема статусу та місця євреїв у суспільстві стала надзвичайно актуальною та потребувала глибокого аналізу та досліджень. Найбільш популярним серед науковців є три етапний розвиток історіографії стосовно єврейського населення в Російській імперії кінця XIX ст. початку XX ст. (друга половина XIX ст. – перша половина 1920-х рр.; друга половина 1920-х рр. – кінець 1980-х рр.; 1990-ті роки до теперішнього часу).

Загальну джерельну базу дослідження склали законодавчі акти стосовно єврейства видані різноманітними імперськими установами; статистичні матеріали, зібрані земствами, дослідниками та державними установами для аналізу правового та соціально-економічного стану єврейства в різні періоди; матеріали періодики.

Методологія дослідження побудована на таких підходах: цивілізаційному, історичному, системному та структурно-функціональному. А також включила в себе принципи історизму та об'єктивності, принципи науковості, комплексності, системності та всебічності, плюралізму.

Використані методи дослідження такі як: загальнонаукові, спеціально-історичні та теоретичні методи науково-педагогічного дослідження.

РОЗДІЛ 2. ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ЄВРЕЇВ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ XVIII – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

2.1. Виникнення обмежувального законодавства щодо стосовно єврейського населення. Смуга осілості.

У найширшому плані політику російського уряду щодо євреїв можна розуміти як продукт нерозв'язаної напруги між інтеграцією та сегрегацією — напруги, яка призвела до суперечливих законів і правил, які зберігалися з часів Єкатеріни II¹ (правління 1762–1796) до падіння династії Романових взимку 1917р. Законодавство, щодо євреїв водночас сприяло їх сегрегації від решти населення шляхом ратифікації їхньої комунальної автономії та релігійних інституцій та заохочувало їх інтеграцію до нових адміністративних інституцій, якими вона була створення — купецьких гільдій, міської влади та визначених законом об'єднань ремісників. Нова класифікація російського населення не визначала євреїв як самостійний стан, але зараховував їх до міських станів: або до міщанського стану (міщанство) , або, якщо вони були досить заможні, до купецького цеху (купецтва). Однак той факт, що в багатьох місцевостях, а особливо в Україні, євреї проживали переважно в селах і сільських поселеннях, суперечив політиці Єкатеріни з самого початку, оскільки сільське проживання було заборонено членам міщанства. Таким чином, євреї були імпліцитно звільнені від основної заборони, покладеної на більшість членів їх стану. Періодично цей виняток скасовувався, і євреям забороняли перебувати в сільській місцевості та змушували їх переселятися до містечок; ці дії (ніколи не були надзвичайно успішними) вважалися євреями дискримінаційними та репресивними.

Правове становище імперського населення різнилося. Згідно «Законів про стани» всі піддані імперії ділилися за становищем (російською «состоянієм») на «природних обивателів» та «іногородців». Єврейський народ підпадав саме під

¹ Імена російських монархів використовуються в оригінальному написанні.

категорію «іногородців» та зазнавав найбільших правових притискань з боку влади [29].

Російське право розрізняло євреїв за конфесійною ознакою, підданством, та адміністративно-правовим статусом. За конфесійною ознакою російське право розрізняло євреїв-рабиністів (тобто, прихильників талмудичного юдаїзму) і євреїв-караїмів.

За підданством євреї поділялися на євреїв Імперії, євреїв Царства Польського та євреїв-іноземців [63, с.8]. Різниця в правах євреїв Царства Польського і євреїв Імперії обумовлювалася статусом польських земель в складі Росії і традиційним російським прагненням не допускати або обмежувати безпосередні контакти власних підданих з апріорі політично неблагонадійними європейцями.

За адміністративно-правовим статусом розрізнялися купці, ремісники, землероби, міщани осілі та міщани неосілі [57, с.765]. Такий феодальний поділ, встановлений «Правилами про розбір євреїв» 1851 року, зберігся практично без змін до 1917 року.

Російське законодавство створило велику кількість правових обмежень для євреїв, які можна поділити на кілька категорій, а саме: а) обмеження права на проживання та свободи пересування; б) обмеження права власності; в) обмеження особистих немайнових прав; г) обмеження доступу до публічних послуг, участі у судочинстві (в тому числі у здійсненні правосуддя) та місцевому самоврядуванні; д) обмеження права на освіту; е) обмеження у виборі професії; є) фінансові обмеження. Більшість основних антиєврейських законодавчих актів автор систематизує в (Таблиці 1)

Хронологія основних антиєврейських актів царського уряду

«Таблиця 1»

№ п/п	Рік	Назва
1.	23.12.1791	О предоставлении евреям прав гражданства в Екатеринославском наместничестве и Таврической области: указ Российской империи
2.	23.06.1794	О сборе с евреев, записавшихся по городам в мещанство и купечество, установленных податей вдвое против положенных с мещан и купцов

		Христианского закона разных исповеданий: указ Российской империи.
3.	09.12.1804	Положение о устройстве евреев
4.	13.05.1822	О распространении Высочайше утвержденного 29 ноября 1821 положения Комитета Министров, о пребывании Евреев в Черниговской губернии, и на Полтавскую губернию: указ Российской империи Министру Финансов
5.	29.11.1821	О воспрещении евреям содержать в Черниговской губернии кабаки: Высочайше утвержденное положение Комитета Министров
6.	26.08.1827	Устав рекрутской повинности и военной службы евреев от
7.	02.12.1827	О воспрещении евреям постоянного пребывания в Киеве, и о высылке из него: указ Российской империи Киевскому Военному Губернатору
8.	20.11.1829	О воспрещении неслужащим евреям иметь постоянное пребывание в городах Севастополь и Николаев: указ Российской империи Николаевскому и Севастопольскому военному губернатору.
9.	13.04.1835	Положение о евреях
10.	20.04.1843	О выведении внутрь губерний евреев, живущих на пятидесятиверстном расстоянии от границ: положение Комитета Министров
11.	26.12.1844	Положение о евреях-земледельцах.
12.	26.08.1856	О даруемых евреям облегчениях при исполнении рекрутской повинности
13.	04.05.1859	О правилах для обучения детей евреев: положение Комитета об устройстве евреев.
14.	27.11.1861	О преимуществах евреев, получивших образование, а равно служащих при еврейских учебных заведениях. Высочайше утвержденное мнение Государственного совета
15.	10.07.1864	О воспрещении евреям приобретать от помещиков и крестьян земли в губерниях, подведомых Виленскому и Киевскому генерал-губернаторам.
16.	28.06.1865	О дозволении евреям механикам, винокурам, пивоварам и вообще мастерам и ремесленникам проживать повсеместно в Империи
17.	14.09.1881	Высочайше утвержденное положение о мерах к охранению государственного порядка и общественного спокойства
18.	03.05.1882	О приведении в действие Временных правил о евреях. Высочайше утвержденное положение Комитета Министров
19.	10.05.1903	Об изменении Временных правил 3 мая 1882 года о жительстве евреев вне городов и местечек.
20.	17.04.1905	Об укреплении начал веротерпимости. Именной Высочайший указ, данный Сенату.
21.	16.09.1908	Об установлении процентных норм для приема в учебные заведения лиц иудейского исповедания. Высочайше утвержденное положение Совета министров
22.	22.08.1909	Об условиях приема евреев в средние учебные заведения. Высочайше утвержденное положение Совета министров.

Наслідки поділів Речі Посполитої залишили Російську імперію віч-на-віч з багатомільйонним єврейським населенням, доля якого стала складним "єврейським питанням" для країни на весь період її існування. З самого початку

приєднання земель, заселених євреями, до Російської імперії, Єкатеріна II гарантувала іудейському народу «всі вольності, які вони зараз мають стосовно своєї релігії і свого майна, тому що любов її імператорської величності до своїх людей не дозволить позбавити їх загального блага» [51, с. 74]. Але не так склалося, як гарно говорилося. Дуже швидко всі надані привілеї почали урізатися та обкладатися заборонами.

Обмежувальне законодавство зростало в геометричній прогресії. Щороку видавалося безліч законів, положень, указів, статутів та інших актів місцевої влади задля обмеження у правах єврейського народу. Коли Й. Леванда у 1874 році своєю працею узагальнив антисеврейське законодавство, то вже існувало 1073 нормативних акти, що регулювали майже всі сфери життя євреїв Російської імперії протягом 1649-1873 років [87, с.193-227].

1780 року євреї білоруських губерній були прирівняні в правах і обов'язках до російського купецтва, в той же час, міщани та купці Російської імперії були прив'язані до місця проживання. Проте, через особливі місцеві умови та фінансові причини було зроблено виняток, щоб білоруси та місцеві купці й надалі могли користуватися свободою пересування в межах білоруського кордону. Вони також мали право записуватись в смоленське та московське купецтво. Але не пройшло багато років, як в 1790 року дана ситуація та конкуренція, дуже не сподобались московським купцям. Вони подали скаргу імператриці, в якій звинувачували місцевих євреїв у перешкоджанні торгівлі [48, с.591].

Незважаючи на чималу користь для звичайного місцевого населення (євреї торгували товарами німецьких фабрик, що були більшої якості та меншої вартості і надавали додаткові послуги (наприклад, розносили товари по домах), Єкатеріна II у 1791 році задовольнила скарги московських купців обмеживши права вільного пересування та поселення єврейського населення, видавши указ «Про надання євреям прав громадянства в Катеринославському намісництві і Таврійській області», [13, с. 287]. Якщо розуміти цей указ буквально, то потрібно було б визнати, що він не обмежив, а розширив права єврейських купців,

оскільки дозволив, окрім Білорусії, вільно пересуватися ще й Україною. В указі йшлося тільки про приписку до купецтва і не містилося заборони тимчасово приїжджати у внутрішні міста для ведення торгівлі. Цей указ започаткував формування смуги осілості, яка формувалась впродовж усього XIX ст.

Законодавче встановлення межі осілості не було радикальною реформою, що скасувала для євреїв право вільного вибору місця проживання; насправді і до 1791 року питання про право проживання за межами колишніх польських губерній вирішувалося неоднозначно, тож усунення цієї неоднозначності мало б сприйматися урядом як дрібний адміністративний захід. Ця ситуація вкотре підтверджує висновок про те, що внутрішня логіка розвитку законодавства, низький рівень юридичної техніки правових актів і діловодчий безлад, який не давав змоги уніфікувати правозастосовну практику, мали у XVIII столітті не менше значення для встановлення особливого статусу євреїв, ніж політична воля уряду.

Подальша зміна риси осілості здебільшого стосувалася тільки її географічних меж. 12 січня 1793 року Росія і Пруссія підписали Петербурзьку конвенцію про другий поділ Речі Посполитої, згідно з якою до Росії відійшли Правобережна Україна і центральна частина Білорусії по лінії Даугавпіле - Пінськ з містами Борисов, Мінськ, Слуцьк, Несвіж, Туров, Пінськ. Ці землі утворили Ізяславську, Брацлавську (потім перейменовані у Волинську та Подільську) і Мінську губернії. Частина єврейського населення на новоприєднаних землях була дуже значною, і кількість євреїв - підданих Російської імперії зросла в 10 разів, до півмільйона осіб. Проте значних змін у державній політиці з єврейського питання це не викликало: 27 березня того ж року було видано маніфест "Про приєднання Польських областей до Росії", який щодо євреїв практично дослівно повторив формулювання маніфесту 1772 року, виданого під час першого поділу Речі Посполитої [53, с. 70-85]. Також указ від 23 червня 1794 року зобов'язував єврейських міщан та купців сплачувати подвійний податок, на відміну від християн, що займаються тим же промислом,

також було наведено новий перелік територій, на яких євреям дозволялося приписуватися до міст [19, с. 532].

Травневий указ 1795 року прив'язав до місця проживання єврейських купців та міщан «щоб вони не блукали на шкоду суспільству, а здійснюючи торги і розмножуючи рукоділля і ремесла, і собі прибуток і суспільству користь приносили» [45, с.8]. Це призвело до економічного розорення багатьох єврейських родин, котрих переселяли з сіл до місць їхньої приписки, адже не всі могли витримати велику торгову та ремісничу міську конкуренцію.

Обмежувальні заходи, щодо проживання єврейського народу, щороку змінювались, постійно, то додавались нові території, то виключалися зі складу межі осілості. 1799 року було приєднано Курляндська губернія. З прийняттям «Положення про євреїв» до смуги осілості у 1804 року додається Астраханська та Кавказька губернії. 1818 року – Бесарабська область. В наступні роки площа даної території зменшувалась, зі складу смуги осілості виключались: 1829 р – Курляндія; 1835 рік – Кавказька та Астраханська губернії; 1887 рік - Таганрозький округ і Ростовський повіт [48, с. 592].

Із вступом на престол Александра I 1802 року було створено Комітет з благоустрою євреїв до складу якого увійшли міністр юстиції Г. Державін, міністр внутрішніх справ граф В. Кочубей, заступник міністра закордонних справ князь А. Чарторийський, граф С. Потоцький. Комітет приступив до реформи, викликаній необхідністю врятування селян від “шкоди, яку спричиняють євреї” [56, с. 17]. 1803 до комітету приєднуються виборні представники місцевих кагалів, але вони майже не мали ніякого впливу на рішення Комітету.

9 грудня 1804 року Комітет ухвалює «Положення про євреїв». Даним Положенням було надано право єврейським дітям навчатися у всіх училищах, гімназіях і університетах Російської імперії. Вони також мали право носіння традиційного для євреїв одягу у парафіяльних і повітових школах, але в гімназіях мають носити німецький або польський. Особи єврейської національності, котрі виявляли здібності в університетах, мали можливість отримати наукову університетську ступінь нарівні з іншими. У справах, що стосувалися віри та

побуту євреїв, дозволялося вживати рідну мову. Що ж стосується справ економічних та публічних, то вони повинні були використовувати російську, польську чи німецьку мови, в іншому випадку документ не мав юридичної сили [40, с. 82]. Також, даним Положенням, євреїв було поділено за класами на: 1) землеробів; 2) фабрикантів і ремісників; 3) купців; 4) міщан.

Землеробам надавалося право на купівлю земельних наділів, але без кріпосних селян, наймати на роботу працівників, оселятися на землях поміщиків на правах орендарів, або на державних землях у губерніях Литовських, Мінській, Волинській, Подільській, Астраханській, Кавказькій, Катеринославській, Херсонській і Таврійській (надавалося до 30 тис. десятин землі). На 10 років звільнялися від податків (крім земських повинностей) євреї-колоністи та отримали право кредитуватися.

У губерніях межі осілості євреям-фабрикантам надавалося право засновувати фабрики на рівних умовах з російським населенням. Також надавалися додаткові землі та кредити на умовах заснування корисних фабрик (суконних, полотняних, шкіряних тощо). Ремісникам дозволялося займатися будь-якими промислами, не забороненими законом.

Положення 1804 року також встановлювали важливі обов'язки та обмеження єврейського народу. Статтею 30 закріплювався обов'язок записатися до одного зі станів, в іншому випадку їх будуть вважати волоцюгами. Ст. 34 містила положення, за яким, починаючи з 1 січня 1807 р. в губерніях: Астраханській і Кавказькій, Малоросійських і Новоросійських, а в інших губерніях межі осілості, починаючи з 1 січня 1808 р., євреям заборонялося жити в селах і селищах, утримувати в них оренду, шинки, кабаки і постоялі двори. Також, Положенням було встановлено право власності євреїв і свобода віросповідання. Закріпився статус рабина, обов'язком якого, було слідкування за обрядами віри і вирішувати релігійні спори [28, с. 731 – 737].

В 1820 рр. царський уряд змінює своє ставлення до єврейського народу та починає значним темпами виселяти їх із сільської місцевості. Владі здавалося, що вони поневолюють селян і козаків. Вже в листопаді 1821 р. видається

положення «Про заборону євреям утримувати в Чернігівській губернії кабаки», наслідком якого було виселено єврейського населення з сільської місцевості всієї Чернігівської губернії [8, с. 931]. 13 травня 1822 р. приймається указ «Про поширення затвердженого 29 листопада 1821 р. положення Комітету Міністрів, про перебування євреїв в Чернігівській губернії, і на Полтавську» [18, с. 194]. У 1823 р. євреям забороняється селитися на державних землях Могилівської та Вітебської губернії, а ті хто там проживав, повинні переселитися в міста та містечка. 2 грудня 1827 р. видається указ «Про заборону євреям постійного перебування в Києві і про висилку їх із нього». Він забороняв євреям перебувати в місті, лише євреям-купцям I та II гільдій дозволялося приїжджати на контракти і ярмарки, і торгувати під час них у лавках. Протягом року євреї, приписані до м. Києва мають переписатися в інші міста [6, с. 1026 – 1027].

13 квітня 1835 р. влада Російської імперії приймає наступне «Положення про євреїв», котре уточнювало та закріплювало межу осілості єврейського населення, відносячи до неї губернії Гродненську, Віленську, Волинську, Подільську, Мінську, Катеринославську та Бессарабську і Білостоцьку область. З обмеженнями євреям дозволялося мешкання в губерніях: Київській, окрім Києва; Херсонській, окрім міста Миколаєва; Таврійській, окрім Севастополя; Могильовській і Вітебській, окрім селищ (рос.—«селений»); Чернігівській і Полтавській, окрім казенних козацьких селищ, з яких євреїв було до того вже виселено; в Курляндській губернії, однак, із заборонаю нового переселення до неї; та в Ризі і в посаді Шлок Ліфляндської губернії [57, с. 360]. А також вказувало, у яких випадках євреям дозволяється тимчасове перебування поза смугою осілості (у торгових справах, для отримання права спадкування та ін.)

Даним положенням затверджувався, також, порядок укладення шлюбу між євреями (при досягненні чоловіком 18 років, а дружиною – 16). Євреям-землеробам було дозволено одержувати в безстрокове користування не тільки державні землі, а й купувати, продавати й орендувати землі у межі осілості. Ті з євреїв, що приписувалися до землеробського стану, отримували значні пільги: звільнялися від податків на 25 років, від рекрутської повинності (на 50 років,

якщо вони переселяються великою общиною, і на 25 – якщо малою), від грошових земських повинностей на 10 років. Євреї, що купували землю і оселяли на ній не менше 50 душ своїх одновірців, отримували право особистого почесного громадянства, а якщо поселяли 100 душ (чоловіків), мали право просити спадкового почесного громадянства. Євреям купцям, міщанам і ремісникам дозволялося жити поза містами і містечками, якщо вони мали паспорти. Купцям і міщанам суворо заборонялося продавати в борг християнам вино та інші міцні напої. Євреям-купцям I та II гільдій надавалися значні пільги, в тому числі право виїжджати поза межу осілості для здійснення оптових закупок і оптового продажу товарів. Їм також дозволялося, перебуваючи поза межею осілості, мати при собі домашніх слугителів із числа євреїв, але не більше двох. Для роботи на фабриках, євреям дозволялося наймати не лише своїх одновірців, а й християн. Також закріплювалося право євреїв справляти релігійні обряди і «ніхто не має права переслідувати їх ні словом, ні ділом» [26, с. 308 – 325].

Наступне погіршення становища єврейського народу смуги осілості, спіткало його 26 грудня 1844 р. після підписання *Николаєм I «Положення про євреїв-землеробів»*. Даним положенням вводився так званий «коробочний збір» (податок на кошерні продукти харчування), ліквідовувалися кагали, а євреї мали підпорядковуватися загальному управлінню разом із державними селянами. Урядом, також, було введено посада Наглядача над єврейськими поселеннями [27, с. 910 – 917].

2.2. Зміни в правовому статусі євреїв у другій половині XIX ст. - на початку XX ст.

З першої половини XIX століття євреї в Російській імперії мали дуже обмежені права, їх дискримінують та різними способами обмежували в їх соціальних та економічних можливостях. Проте, з часом з'явилися реформаторські настрої, які сприяли зміні правового статусу євреїв.

Одним із перших кроків у поліпшенні правового статусу євреїв стала зміна політики самодержавного царя *Александра II*, який був на троні з 1855 року. На

початку його правління проводилась політика, націлена на асиміляцію єврейського народу з місцевим населенням шляхом поступового скасування обмежувальних законів.

В травні 1856 р. було видано указ «Про дарування євреям полегшення при виконанні рекрутської повинності», відповідно до якого було ліквідовано набір єврейських дітей до кантоністів, а також вони зрівнювалися з рештою населення щодо військової повинності [10]. У 1859 р. пом'якшення стосувалося єврейського купецтва, вони були зрівняні у своєму правовому статусі російськими. Указ встановлював, що євреї, які протягом останніх п'яти років перебували в першій купецькій гільдії, отримували право проживати поза межами смуги осілості на весь період, поки вони будуть залишатися купцями першої гільдії. А у випадку перебування в першій гільдії протягом десяти років, надавало їм право проживати поза смугою навіть після виходу із гільдії [25].

Надалі, таке право надавалося отримали євреям, які мали наукові ступені докторів медицини і хірургії, чи кваліфікаційні дипломи магістра або кандидата з інших факультетів університетів [14, с. 510]. Їм дозволено постійно проживати в усіх губерніях і місцевостях імперії для зайняття торгівлею і промисловістю. Також вони могли брати з собою членів сім'ї та двох домашніх прислуг. У цьому ж році таке право отримали купці другої гільдії.

З 1865 р. поза смугою осілості дозволяється проживати євреям-ремісникам, винокурам, шевцям та відставним солдатам [11, с. 692–703]. Також були розширені категорії осіб, які допускалися до цивільної служби, крім докторів наук таке право отримали особи, які здобули ступінь магістра і кандидата наук у вищих закладах імперії [14, с. 510]. А після 1879 року до цього списку додаються аптекарські помічники, дантисти, фельдшери та повивальні бабки.

Подальші ліберальні реформи надали єврейському населенню певних політичних прав. 1864 р. було проведено земську та судову реформи, згідно яких євреї отримали право обирати та обиратися на посади до земств та судів на посади адвокатів та присяжних засідателів. «Міським уложенієм» 1870 року

надавало право обирати гласних депутатів до міських Дум, але осіб єврейської національності повинно бути не більше третини від їх загального складу [19, с.35]. А вже 1877 Судовим статутом було обмежено право євреїв бути присяжними засідателями. Відповідно даного правового акту кількість євреїв, які ввійшли до списків присяжних, мала відповідати відсотку єврейського населення повіту. Не дозволялася участь євреїв у складі присяжних засідателів у справах про злочини проти віри., а також призначати єврея старшим присяжним засідателем. Починаючи з 1889 р., заміщення посад присяжних повірених особами нехристиянського віросповідання вимагало особистого дозволу міністра юстиції. Також була обмежена можливість на заняття адвокатською діяльністю [66, с.68].

За законом від 10 липня 1864 р. євреям заборонялося купувати землю у поміщиків і селян [7, с. 573–574]. Володіння нерухомістю було дозволено лише за місцем дозволеного проживання. У випадку спадкування нерухомості у забороненій місцевості, це майно має бути продано протягом півроку, а у випадку не додержання термінів продажу, майно виставлялося на торги.

В кінці 1870-х рр. посилювалися антисемітські настрої в державних і громадських колах імперської Росії. Пільги, надані Александром II єврейським купцям, загострили конкуренцію розвинутих на той час російських підприємств – створення заводів і фабрик, будівництво залізниць, заснування банків і акціонерних підприємств. Одеський єврейський погром 1871 р. став поштовхом до згортання ліберальної імперської політики відносно євреїв, а погромна хвиля початку 1880-х рр. призупинила вирішення єврейського питання.

Реформи Александра II стали причиною соціального, економічного, політичного дисбалансу в державі, що викликало критику лібералізму консервативними політичними силами. Це стало міцним підґрунтям для розробки правих націоналістичних політичних доктрин, невід'ємною частиною яких був антисемітизм, і для посилення українського та польського національних рухів, представники яких, логічно, прагнули використати пом'якшення політичного режиму на свою користь [31, с. 15].

Правління Александра III ознаменувалося реакційною політикою російської диктатури, особливо щодо євреїв. Попереднє ліберальне ставлення до єврейського питання було змінено на політику «захисту корінного населення від єврейської експлуатації» [72, с. 66]. Це призвело до нових обмежень прав євреїв. Під впливом цієї політики в Росії посилювалися антисемітські настрої, а кінець правління Александра III ще більше посилював консервативні устремління уряду та роль православних елементів у житті країни. Контрреформи, такі як скорочення земства та міського самоврядування, зміцнення влади дворянства та духовенства, заборона участі євреїв у земських виборах, призвели до масової еміграції євреїв до таких країн, як США, Канада, Аргентина та Палестина.

Після вбивства Александра II 1 березня 1881 р значно посилювалися антисемітські настрої імперського населення. Наслідком чого стала хвиля єврейських погромів, що прокотилася імперією. Натомість вже 29 березня 1881 р. Александр III видає маніфест, в якому оголошує курс зміцнення самодержавства і категоричного спротиву всіляким ліберальним ідеям [50, с. 324].

Тогочасні діячі, передумовою погромів вважали економічні причини, причому в погромах вони вбачали протест, спрямований проти євреїв, які визискували мешканців краю. Інша думка говорить про те, що населення, зазнаючи постійного економічного тиску і проживаючи в несприятливих економічних умовах, просто шукало, на кого вилити свій гнів. Євреї виявились зручною мішенню, оскільки складалось враження, що вони найменш захищені державою. Зовсім мало було тих, хто причини погромів вбачав у національній чи релігійній нетерпимості [3].

На думку С. Дубнова, замість європейської парламентської конституції, цар подарував імперії жандармську конституцію – знамените “Положення про посилену охорону” (серпень 1881 р.) [43, с. 11]. Дане положення надавало губернаторам і генерал-губернаторам безмежну владу: право встановлювати закони і порядок, які відмінювали дію нормальних законів, право арештовувати і відсилати в адміністративному порядку в будь-яку визначену місцевість

Європейської або Азіатської Росії, із зобов'язанням безвідлучного там перебування протягом визначеного терміну будь-якого громадянина, який підозрюється в “політичній неблагонадійності” [2, с. 265].

За дорученням М. Ігнат'єва, який на той час займав посаду міністра внутрішніх справ, в губерніях “смути осілости” було створено спеціальні комісії з метою “ознайомлення з видами шкідливої діяльності євреїв і вжиття заходів для її припинення” [64, с. 51]. Комісіям дали двомісячний термін для завершення їх роботи. В циркулярі до генерал-губернаторів від 25 серпня 1881 р. М. Ігнат'єв переконливо виніс вердикт про шкідливу діяльність євреїв для християнського населення, їх замкнутість і релігійний фанатизм. На основі цього 19 жовтня 1881 р., у Петербурзі при міністерстві внутрішніх справ було створено “Центральний комітет для розгляду єврейського питання” під головуванням Д. Готовцева [42, с. 32]. Членами цього комітету було запропоновано уряду заборонити євреям проживати і купувати нерухомість поза містами і містечками, а також заборонити єврейське шинкарство в селах [32, с. 146].

Прискорили прийняття “Тимчасових правил” єврейські погроми, що спалахнули в березні 1882 р. Одним із найжорстокіших погромів стався в Подільській губернії, м. Балта. Цей погром розпочався 29 березня 1882 р. у день християнської Пасхи, та перевершив за своїми наслідками та жорстокістю, всі попередні.

Причиною початку заворушення в Балтському повіті стала дитяча бійка, яка потягнула за собою безпосередню участь і дорослого населення міста. Очевидець прокоментував ці події так: “На початку погрому євреї, що збіглися, змусили зграю бунтівників заховатися в приміщенні пожежної команди. Але з появою поліції і солдатів бунтівники вийшли із свого сховища. Замість того, щоб розігнати цю бунтівну зграю, поліція і війська стали бити євреїв шаблями і прикладами. Це було сигналом початку погрому” [42, с. 46].

Масовості погром набрав ще й через те, що місцева влада прилюдно приймала в ньому участь. Керівництвом воїнської команди не тільки не робилося спроб придушення погрому, а й навпаки – підтримувалась діяльність

погромників. За статистичними даними С. Дубнова в м. Балта було зруйновано 1250 будинків і крамниць, що належали євреям, тяжко поранено і вбито 40 осіб, легко поранено – 170, багато жінок з переляку зійшли з розуму, та вчинено близько 20 випадків згвалтувань [42, с. 47].

Представники всіх рівнів влади намагалися попередити та припинити бійню. Одним із факторів, що призвели до формування неправдивих заяв про участь та заохочення влади до різанини, були окремі дії військових та міліції, які брали безпосередню участь у різанині. Вживалося багато заходів задля припинення погромів: фактичне припинення розправ за допомогою війська та поліції; масове покарання без суду і слідства селян, підозрюваних у підбурюванні та організації розправ; поліцейське та військове патрулювання густонаселених районів; організація свого роду «блокпосту» для швидкого реагування на заворушення; зобов'язання селян не брати участі в розправі [87, с.9]. У справах про єврейські погроми, переважну більшість тих, хто приймав у них участь, притягнули до кримінальної відповідальності та заарештовували на термін від чотирьох днів до одного місяця [79, р.315]. Але нажаль більшість учасників різанини було виправдано.

У листі до Александра III міністр внутрішніх справ М. Ігнатьєв продемонстрував хибність попередньої політики уряду, який намагався інтегрувати євреїв з рештою населення. Також звертав свою увагу, опираючись на погромну хвилю 1880-х рр., що «шкідливу діяльність» євреїв неможливо подолати ліберальними методами, головна причина хвилі полягала в обставинах суто економічного характеру. Ігнатьєву вдалося довести імператору, що погроми — це лише народний самосуд над євреями і що необхідно вжити заходів покарання не проти натовпу, а проти євреїв. На думку істориків, масові вбивства євреїв були ретельно підготовлені та організовані в самій губернії, про що свідчить той факт, що вони спалахнули в різних місцях області майже одночасно, і скрізь це відбувалося за типовими сценаріями [32, с.110; 49, с.18; 72, с.66].

Як висловився С. Дубнов, “як в минулі століття, в ненависті до єврейства і тепер злилися мотиви релігійні, національні і економічні; але тут вперше до них приєднався елемент громадянсько-політичний” [32, с.37].

М. Ігнат'єв заявив, що «західні кордони відкриті для євреїв», чим виказав загальне ставлення правлячої еліти до євреїв [72, с.66], тобто радив усім незадоволених євреїв емігрувати. Недосконале регулятивне законодавство означало, що закони про євреїв, прийняті урядом у той час, були тимчасовими та ухвалювалися до подальших поправок.

3 травня 1882 р. імперською владою було ухвалено у “Тимчасові правила”, для регулювання питань стосовно єврейського населення. Ці правила розроблені центральним комітетом, під головуванням товариша міністра внутрішніх справ Д. Готовцева. Всі заборони, згідно «Тимчасових правил», були прийняті як тимчасовий захід, до прийняття нових обмежувальних законів стосовно євреїв. «Правила» встановлювали заборону переселятися, та мати нерухоме майно за межами міст та містечок, окрім осіб, які мали право проживання за межами смуги осілості за освітнім цензом – лікарів, інженерів, адвокатів. Також було встановлено 50-верстну прикордонну смугу, в якій забороняли проживання всім євреям, окрім тих, що приписані до місцевих общин [15, с.181].

Завдяки цьому антиєврейському закону, смуга осілості фактично скоротилася на 90%. Євреї позбавили можливості вільного пересування та права вибору економічної діяльності. Його негативний вплив зберігався десятиліттями.

1882 року, за ухвалою Державної ради, всіх євреїв, які незаконно проживали на імперських територіях виселяли без судової постанови, за рішенням органів місцевого самоврядування. Це тривало протягом двох років. Д. Бовуа, влучно зазначив, що “поліція прочесала територію густим гребінцем, довільно визначаючи “сільський статус” дрібних містечок, де мешкало багато євреїв” [35, с. 298]. Скориставшись цим правилом, з багатьох сіл також виселили навіть давно там проживаючих євреїв, надавши їм статус «неблагонадійних».

Крім того, царські чиновники придумали ще один спосіб депортації: поліція часто перешкоджала сільським євреям, які на деякий час покинули місце

проживання, заборонялося повертатися назад у село. Єврея навіть позбавили право володіти будинком, який він отримав у спадок від батьків, які проживали в іншому селі в межах смуги осілості Дане питання можна було вирішити лише за допомогою значного хабаря можновладцям [32, с.65- 67].

Для зміни «Тимчасових правил» новими законами в імперії було створено Вищу комісію, що була очолена графом Паленом і діяла протягом 1883-1888 рр. Його головною ідеєю була зміна репресивних заходів на систему поступових дозвільних законів, які б зрівняли у правах єврейського народу з рештою населення імперії. [47, с. 833]. Але це так і залишилося ідеєю, в реалії все сталося навпаки, за висновками комісії посилювалися репресивні дії та русифікація євреїв, зовсім не поступово і обережно, як це передбачав Пален.

Частина обмежень також торкнулася виконання євреями військової повинності. 10 квітня 1882 р. військовий міністром Вановським було видано указ, згідно з яким кількість медиків і фельдшерів євреїв у військових відомствах не перевищувала 5 відсотків від загальної кількості лікарів. Закон також забороняв призначення євреїв на медичну службу у військові гарнізони Західної Росії [42, с. 58]. З 1889 року вони не мали права служити у військових частинах капельмейстерами. Починаючи з 1887 р. позаштатним євреям не дозволялося здавати іспити на офіцерські чини та навчатися у військових академіях. До прикордонної служби, морської служби та жандармерії єврейські рекрути не зараховувалися [72, с.65].

Антисемітська політика в освітній галузі також не відставала в своїх обмежувальних заходах, від інших антиєврейських законів. 26 червня 1887 р. вступає в силу “Положення Кабінету Міністрів про необхідні заходи із обмеження в середніх навчальних закладах кількості учнів з числа дітей євреїв”. Таким чином відсоткова норма єврейських студентів в смугі осілості складала 10%, поза смугою осілості – 5%, а в Москві та Санкт-Петербурзі – 3% від загальної кількості студентів [70, арк. 49]. Відсоткові критерії визначені законом були ще раз підтверджені 16 вересня 1908 року. Євреї, які отримали диплом доктора медицини та хірургії або доктора медицини, а також доктори, магістри

або кандидати інших професій, можуть оселятися по всій території Російської імперії, та мали право займатися торгівлею чи промислом, а також мати сім'ю та двох слуг однієї конфесії. Цим правом вони наділялися навіть в тому випадку, якщо за здобутим фахом не працювали [82, с. 28].

У майбутньому деякі обмеження, накладені на євреїв, стосуватимуться діяльності, пов'язаної з громадськістю та державою. 8 листопада 1889 р. було видано урядовий указ, згідно з яким дозвіл нехристиянам входити до складу присяжних чи повірених надавався лише за згодою міністра юстиції [42, с. 73]. Земське положення від 12 червня 1890 р. забороняло єврейським мешканцям «смути осілості» брати участь у земських зборах і з'їздах і, як наслідок, вони не могли обиратися на земські посади [4, с. 427]. Все це спричинило початок масової еміграції євреїв до США, Канади, Аргентини, Палестини.

Міграції єврейського населення, на території імперії, відбувалися постійно. Доцільно класифікувати їх як внутрішні та зовнішні. Одним із найпопулярніших способів внутрішньої міграції був напрямок у південні регіони (Одеса, Херсон, Катеринослав, Миколаїв), що було зумовлено швидким економічним розвитком цих територій у другій половині XIX ст. Протягом десятиліть 1860-х і 1890-х років єврейські громади півдня поповнювалися міграційними потоками з півночі та північного сходу України, серед яких були Чернігів, Переяслав, Полтава, Чорнобиль, Тараша, Заславль. У напрямку із заходу на схід чисельність євреїв поступово зменшується, але найбільш різко зростає в Ростові-на-Дону, де в 1863 році 10% жителів міста були євреями, але цей регіон вже був виключений з осілості. у 1887 р. Однією з головних причин зростання єврейства в південному регіоні також була міграція з навколишніх територій. Також прибували євреї польських, литовських та білоруських регіонів: Вільно, Шклов, Білосток, Мінськ, Могильов, Радомишль, Слуцьк та інших [40, с.76].

У 1880–1890 роках єврейське населення в промислових центрах імперії — Катеринославі (у 6,15 разів), Олександрівську (5,9 разів) і Маріуполі (2,85 разів) — значно зросло. Частка євреїв у населенні Катеринослава зросла з 3,16% у 1881

р. до 4,8% у 1897 р. Економічна привабливість Херсона була більш вигідною для євреїв, насамперед через комерційні можливості Одеського, Херсонського та Миколаївського портів. Про це свідчать статистичні дані: з 1857 по 1897 р. чисельність єврейського населення в Херсонській губернії зросла з 55 до 339 тис. осіб. Найбільшою громадою в регіоні була єврейська громада Одеси, яка складалася з волинян, галичан, подільців і білорусів. Протягом першої половини 19 ст. воно зросло майже в 70 разів: з 244 осіб до 15 тис. [91, с. 220].

В кінці XIX – на початку XX ст. набирає масових обертів міграція єврейського населення за кордони Російської імперії. Особливо інтенсивним цей процес став з 1881 року («Перша алія»), цьому сприяла низка чинників: демографічне збільшення єврейського населення, нова хвиля обмежувального, дискримінаційного законодавства, переслідування та погроми, а частина єврейських мігрантів – ідея відродження історичної батьківщини в Ерец-Ізраель. Найчастіше євреї емігрують до Північної Америки та Аргентини, Африки, Сирії та Палестини [56, с. 50].

За період 1820-1870 рр. лише 7500 євреїв емігрували до США з Російської імперії та Польщі. Протягом 1871-1880 рр. кількість єврейських іммігрантів до США зросла до 40 тис., а після погромів 1881 р. до США емігрувало 135 тис. євреїв. Надалі кількість емігрантів з Російської та Австро-Угорської імперій до США значно зріс, але достовірно невідомо, скільки було євреїв. У 1898-1900 рр. США запровадили облік національностей іммігрантів, що полегшило більш точне документування статистичної інформації. В результаті такого підрахунку 1898 року до США переїхало 35 тис. євреїв (28,5% від загальної кількості іммігрантів). У 1899-1900 рр. це число зросло до 54 тис. (26% від загальної кількості). В Америці та Канаді приблизно 73 відсотки євреїв були з Російської імперії та Польщі.

У 1905 році хвиля переслідувань євреїв вибухнула з новою силою, що спонукало велику кількість євреїв виїхати. Між травнем 1905 і червнем 1906 року кількість єврейських іммігрантів (рекордні 154 тис, коли загальна кількість приблизно від 200-250 тис.), зареєстрованих в Америці за останні 50 років, є

надзвичайною. Значну кількість серед них мали емігранти з Російської імперії. Багато країн, які приймали єврейських переселенців, мали записи про них, але Сполучені Штати вели найточнішу статистику. Натомість, Канада надала лише загальну інформацію про іммігрантів, навіть не згадуючи стать осіб.

Переселення євреїв до Аргентини почалося в другій половині XIX ст., цьому значною мірою сприяла Єврейська колонізаторська асоціація, яка об'єднала діячів сільського господарства із спільноти іммігрантів, і це, у свою чергу, допомогло створити сільськогосподарську колонію в Аргентині. Справжній «еміграційний сплеск» до цієї країни припав на перше десятиліття XX ст. Єврейські іммігранти в Аргентині насамперед присвятили себе промисловій та комерційній діяльності. У Південній Африці євреї Російської імперії переважно проживали в Капській колонії та Трансваалі. Крім того, кількість іммігрантів, що припливають до цієї країни, різко зросла протягом другої половини XIX – першому десятилітті XX ст. У результаті в 1911 р. в Південно-Африканському Союзі було задокументовано 49 919 євреїв [56, с. 54-55].

Сирія та Палестина були визнані життєво важливими маршрутами для єврейської міграції. Близько 10 000 євреїв населяли Палестину в середині XIX ст., вже до 1880 року єврейське населення зросло до 24 000 осіб. Це було пов'язано з постійним вигнанням єврейського населення з Російської імперії. Встановлення морського сполучення між Яффою та Одесою російськими пароплавними компаніями «РОПит» і «Добровільний флот» у 1880-х роках значно сприяло збільшенню міграції євреїв на їх традиційну батьківщину. Переселившись до Сирії та Палестини, євреї ставали підданими Османської імперії. Щоб легально виїхати за межі Російської імперії, іноземцю необхідно було мати паспорт, виданий місцевим губернатором або бургомістром, але євреї не уникали незаконних методів, щоб отримати таку можливість, підробка документів була для них звичайною справою.

Значну роль у переселенні євреїв відіграли одеські громади. Після одеських погромів 1881 року в Одесі були створені гуртки допомоги євреям, які

емігрували до Палестини та Америки. У результаті в 1885 році був створений гурток «Негемія», метою якого була матеріальна допомога переселенцям в Палестині. Того ж року в Одесі було засновано ще одне подібне товариство «Монтефіорі», керівником якого був Л. Пінскер. Іншою організацією, яка намагалася допомогти єврейським іммігрантам, які мігрували до Палестини, було Товариство допомоги єврейським фермерам і ремісникам у Сирії та Палестині, його статут було затверджено 9 лютого 1890 року. Для допомоги Палестині, навчання переселенців рідної мови та єврейській історії, виховання молоді національних традицій у 1891 р. була зроблена спроба створити гурток «Єзра». Однак після того, як до ініціативи долучилися адміністрація та міліція, концепція створення гуртка сама собою відійшла в минуле [34, с. 209-215].

З 1894 року стартувала *антисемітська політика Ніколая II*. Незважаючи на зняття деяких обмежень для євреїв, основні заборони все ще існували. Ставлення Ніколая II до євреїв було подібним до ставлення його попередника. Боротьба з будь-якими проявами революційного руху була особливо інтенсивною серед єврейського населення, яке вважалось першоджерелом бунтарських ідей. Ця концепція не мала реального змісту, оскільки середовище іудаїзму було обмежене невеликою територією розселення, воно залякувало і безправно людей, що сприяло виникненню опозиції існуючому ладу.

Пожвавленню суспільної взаємодії сприяла організація I Думи. У виборах взяли участь близько 70% євреїв поселення, в результаті до Думи було обрано 11 єврейських представників. Головною метою діяльності Думи була розробка законопроекту, який би надавав усім громадянам однакові права, скасовував усі обмеження та привілеї за станом, національністю, вірою чи статтю [80]. Влітку 1906 року в Білостоку стався погром, ця подія показала справжні масштаби політичного конфлікту в суспільстві. Дума звинуватила в цьому уряд, а не місцеве населення, яке намагалось це зробити, виступаючи за праві партії.

Результати виборів до II Думи вже не були такими обнадійливими для євреїв. Під час політичної суперечки між єврейськими партіями і розпадом «Союзу для досягнення рівноправ'я для єврейського народу», чотирьох

депутатів-євреїв було обрано до II Думи. На такий результат також вплинула діяльність чорносотенних організацій, які намагалися якомога більше утримати єврейське населення від участі у виборах. Депутати III і IV Думи були переважно представниками євреїв, які виступали за поміщиків і заможних купців. Вони відстоювали інтереси правих політичних партій. До III Думи було обрано двох представників єврейської громади – Л. Нісселовича та М. Фрідмана, які не мали повноважень впливати на рішення Думи.

У IV Думі були присутні М. Фрідман, І. Гуревич, М. Бомаш. Для допомоги їм було створено політичне бюро, до складу якого увійшли представники Єврейської народної групи. При політуправлінні діяло бюро, яке збирало інформацію про переслідування євреїв і публікувало її як в Росії, так і за кордоном; головну роль у цьому відіграв А. Браудо [80].

Дума як формальний суб'єкт мала владу, на відміну від революціонерів, вона була покликана служити самодержавству, тому її позиції були применшені. Жодного важливого документа щодо вирішення єврейського питання прийнято не було. Законопроект про життя євреїв із пояснювальною запискою Ю. Гессена навіть не розглядався, така ж доля спіткала законопроект прем'єр-міністра П. Столипіна, імператор боявся його прийняти.

8 травня 1898 р. було розроблено концепцію поняття "тимчасове перебування євреїв у сільській місцевості" яка фактично скасовувала всі обмеження [64, с. 53]. У цей період зростання економічної та політичної нестабільності царизм зняв деякі обмеження щодо євреїв. 10 травня 1903 р. було видано положення, в якому перераховувалися населені пункти губерній «смуги осілості», в яких євреї могли вільно проживати, а також мати нерухоме майно [20, с. 493].

Євреям було надано привілей селитися та купувати власність у 101 визначених поселеннях, ці поселення не мали статусу міст чи містечок, однак вони втратили характер сільської місцевості (розташування біля залізниць, заводів тощо). Починаючи з 1904 р. царська влада скасувала заборону на проживання євреїв у межах 50 верст від кордону [86, с.77–78].

Після революції 1905-1907 рр. влада була змушена піти на поступки простому народу, внаслідок чого 17 жовтня 1905 р. було прийнято так званий Маніфест, який конкретно посилював права і свободи єврейського населення [21, с. 257]. 26 жовтня 1905 р. уряд видав директиву міським управам поселень, яка сприяла переселенню єврейських ремісників на село [86, с. 78].

22 травня 1907 р. міністр внутрішніх справ П. Столипін видав циркуляр, за яким припинялося виселення євреїв з раніше заборонених законом місць їхнього проживання, якщо вони оселились там до 1 серпня 1906 р. Прем'єр-міністр аргументував це тим, що наслідки виселення завжди були негативні як для євреїв, так і для місцевого населення, так як неможливо без особливої шкоди розірвати економічні відносини в тому чи іншому регіоні.

Уряд Ніколая II продовжував політику виключення всіх національних меншин, зокрема єврейської. Влада почала відмовлятися навіть від найменших привілеїв, наданих євреям під час революції. 16 вересня 1908 р. уряд прийняв постанову, якою було відновлено процентну ставку для євреїв у вищих навчальних закладах, за винятком консерваторії [23, с. 720]. 22 серпня 1909 р. вийшла постанова Ради Міністрів, яка встановлювала нову 15% норму для євреїв «смуги осілості», які вступали до державних середніх навчальних закладів [22, с. 723]. У 1910 р. Столипін видав директиву про заборону будь-яких культурно-освітніх товариств національного характеру, внаслідок чого була закрита мережа єврейських літературних товариств. Того ж року відновилася практика виселення євреїв із внутрішніх регіонів, а столипінський циркуляр від травня 1907 р., який забороняв цю практику, перестав виконуватися. Циркуляр Міністерства народної освіти від 10 липня 1912 р. відмовляв єврейським випускникам середніх шкіл і училищ у праві відвідувати державні школи.

У 1912 р. Сенат заборонив призначати євреїв на посади присяжних повірених, приймати в кадетські корпуси. Як наслідок, російський уряд так і не вирішив успішно єврейське питання. Незважаючи на те, що уряд надавав євреям деякі привілеї в помірних межах, вони також законодавчо обмежували територію єврейської осілості. Замість того, щоб надати євреям більше прав і свобод, а

головне, ліквідувати «смугу осілості», імперський уряд послідовно проводив політику асиміляції та русифікації єврейського населення.

У лютому 1917 р., під час Лютневої революції, Тимчасовий уряд скасував усі 140 єврейських законів і розпоряджень, які обмежували життя євреїв. Це сприяло виникненню єврейських політичних партій та інших громадських організацій. Одночасно почався рух за створення нових добровільних організацій і товариств.

Висновки до Розділу 2

Проаналізувавши правове становище єврейського населення Російської імперії кінця XIX ст.-початку XIX ст., можна вважати, що воно було досить суперечливим. Влада імперії намагалась знайти способи вирішення єврейського питання, але не змогла сформулювати чітку політичну лінію і відповідні законодавчі акти, які б дозволяли повноправне інтегрування єврейської спільноти в імперське суспільство.

Царат застосовував різні підходи, включаючи відокремлення євреїв в спеціальні територіальні одиниці, а також спроби асиміляції інтеграції їх у імперське суспільство. Однак, ці підходи суперечили один одному, спричиняючи непевність і незручності для єврейської громади.

Крім того, формування єврейського законодавства було суперечливим і нерідко створювало плутанину та конфлікти. Нормативно-правові акти часто заперечували один одного, ускладнюючи життя євреїв і призводячи до невизначеності щодо їхнього правового статусу.

У першій половині XIX століття євреї в Російській імперії стикалися зі значними обмеженнями у своїх правах. Вони були піддані дискримінації та обмеженням у соціальних та економічних сферах. Однак, з появою реформаторських настроїв у правлінні Александра II відбулися зміни в їх правовому статусі.

У 1881 році після вбивства Александра II націоналістичні політичні доктрини, в тому числі антисемітизм, посилились, а хвилі єврейських погромів

прокотились по всій імперії. Після цього імператор Александр III проголосив курс на зміцнення самодержавства та супротив ліберальним ідеям, що ще більше загостило політичний тиск на єврейське населення.

У кінці XIX – на початку XX століття еміграція єврейського населення з Російської імперії стала масовим явищем. Основні причини міграції включали демографічне зростання єврейського населення, обмежувальне законодавство, переслідування та погроми, а також ідею відродження історичної батьківщини.

З 1894 року почалася антисемітська політика Ніколая II, хоча деякі обмеження були зняті, основні заборони все ще існували. Ставлення Ніколая II до євреїв порівнюється зі ставленням його попередника, і обидва правителі мали вороже відношення до єврейського населення. Уряд Ніколая II продовжував політику виключення національних меншин, включаючи євреїв. Євреї сприймалися як потенційне джерело революційних ідей, хоча ця концепція не мала реального змісту. Таке ставлення до євреїв тривало до лютого 1917 р, поки Тимчасовий уряд не скасував усі 140 єврейських законів і розпоряджень, які обмежували життя євреїв.

РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА ЩОДО МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ЄВРЕЇВ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ» В ШКІЛЬНІЙ ІСТОРИЧНІЙ ОСВІТІ

3.1. Проблемні питання вивчення антисврейського обмежувального законодавства Російської імперії в шкільній освіті

Викладання будь-якого шкільного предмету ґрунтується на Державному стандарті базової середньої освіти², він визначає мету та принципи освітнього процесу в закладах базової середньої освіти, дає загальну характеристику змісту навчання, пояснює вимоги до обов'язкових результатів навчання та орієнтири для їхнього оцінювання. Документ було затверджено 30 вересня 2020 року та оприлюднено на сайті Кабінету Міністрів.

Викладання теми еволюції законодавства Російської імперії щодо євреїв кінця ХІХ -початку ХХ століття в шкільній історичній освіті має безліч недоліків та перепон. Перш за все, це відсутність в шкільній навчальній програмі для 6-9 класів та 10-11 класів (Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти) належної уваги саме до формування та еволюції нормативно-правових актів стосовно євреїв, що не дає можливості учням отримати повний обсяг знань про соціально-політичну ситуацію в Російській імперії та на теренах України вказаного періоду [101; 102].

Цього висновку авторка доходить, провівши аналіз стану викладання обраної теми кваліфікаційної роботи, було переглянуто безліч освітніх платформ в мережі інтернет та конспектів уроків, опублікованих на освітніх сайтах «Всеосвіта», «На урок». Теми в яких висвітлюється дане питання: «Польський та єврейський рух у Галичині», «Шолом-Алейхем. «Тев'є-молочар». Тема історичного зламу, який пройшов крізь долі людей і народу на межі ХІХ-ХХ століття.», "Культурне життя євреїв на території України в ХІХ ст.", «Українська

² Державний стандарт базової середньої освіти <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>

територія та її залюдненість: чисельність, соціальний і національний склад населення. Іншоетнічні групи на українській території: поляки, росіяни, кримські татари, євреї, німці та ін. Запровадження «смуги осілості», «Українські землі в складі Російської імперії наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.», «Загальна характеристика українських земель на початку XIX ст.», "Історія євреїв та антисемітизму в Європі у контексті прав людини", "Культурне життя поляків євреїв на території України"[93; 94; 95; 96; 97; 98; 99; 100].

Також, більшість підручників та джерел, використовуваних для вивчення цієї теми, надають досить поверхову інформацію про дії урядів щодо євреїв, без уваги до ширшого контексту історичного розвитку того періоду. Переглянувши шкільну програму та підручники за якими викладається історія в школі, можна помітити таку тенденцію, що дана тема висвітлюється лише частково. Учні вивчаючи історію в 9 класі коротко ознайомлюються з основними поняттями кваліфікаційної роботи проходячи тему: «Українські землі в складі Російської імперії наприкінці XVIII - у першій половині XIX ст.» [89]. Зокрема тема чисельності та статусу єврейського населення оговорюється в тій частині, де висвітлюється національний склад населення України і міграційні процеси в другій половині XIX ст.³. Також варто зазначити, що неабиякою проблемою, являється той факт, що деякі підручники можуть містити стереотипи та застарілі уявлення про євреїв, які відповідають сучасним вимогам до навчання та культурного відродження.

Одним зі способів подолання цих недоліків є використання більш різноманітних джерел та наукових досліджень, а також застосування більш сучасних підходів до викладання історії та міжкультурної комунікації. Це дозволить учням отримати більш повне розуміння історичних подій та їх соціально-політичного контексту. Наприклад, уроки можуть бути побудовані на основі аналізу офіційних законів та документів, публікацій у газетах, листів та щоденників відомих людей того часу. Крім того, можна включити у навчальний процес знайомство з культурою та традиціями єврейської громади, а також

³ Щупак І.Я. та ін. Історія України : підруч. для 9 кл. закладів загальної середньої освіти. - Київ. 2021.

інших національних груп, що мешкали в Російській імперії. Це допоможе учням більш глибоко зрозуміти роль історичних подій та розвитку культурної та міжетнічної комунікації в формуванні нашої сучасної спільності.

Тема "Законодавство Російської імперії щодо євреїв у кінця XIX -початку XX століття" може бути використана на уроках історії в школі, зокрема на уроках, присвячених даному періоду, і на уроках, присвячених історії Європи та світової історії. Це дозволить учням зрозуміти, які соціальні, економічні та політичні умови призвели до формування певних законодавчих норм щодо єврейської спільноти в Російській імперії.

Під час вивчення даної теми в школі можна досліджувати різні закони та умови, які впливали на життя євреїв в Російській імперії. Наприклад, можна розглянути нормативні акти які обмежували права євреїв на вільне переміщення та релігійну свободу. Також варто дослідити "Положення" 1804 року, яке обмежувало роль євреїв у торгівлі та забороняв їм використовувати єврейську мову у документах. Та вивчити роль видатних осіб, які працювали на благо єврейської спільноти, ознайомлення з їхньою діяльністю надасть учням контекстуальне розуміння того, як відбувалося формування законодавства стосовно єврейської спільноти. Важливо підкреслювати значення історичної толерантності та поваги до всіх культур та релігій. Учні повинні зрозуміти, що розвиток законодавства стосовно єврейської спільноти в Російській імперії був пов'язаний зі складними соціальними, економічними та політичними факторами того часу. А також надавати учням можливість аналізувати дані та робити висновки. Учні повинні мати змогу зробити висновки про те, які фактори впливали на розвиток законодавства та які наслідки воно мало для єврейської спільноти в Російській імперії та в світі загалом.

3.2. Методичні рекомендації з висвітлення теми дослідження та проведення позакласного заходу.

Так як навчальною програмою історичної освіти в школі, прямо не передбачено теми, яка б вивчала правове становище єврейського народу певного

періоду, дану тему можна добре висвітлити при організації різноманітної позакласної роботи.

З огляду на той факт, що урок є обов'язковою формою навчання і регламентується за часом, то позакласна робота є добровільною, а час її проведення визначається вчителем. Добровільність позакласної роботи дозволяє організувати учнів по інтересах, сприяє розвитку особистісних здібностей, ініціативи і пізнавальної діяльності учнів. Через різноманітні форми роботи створюються сприятливі умови для врахування психологічних та вікових особливостей молодших школярів. [88].

Позакласна історична робота – це насичений і яскравий захід, який організують вчителі після уроків для оволодіння учнями вміннями та навичками теоретичної та практичної роботи, створення умов для глибшого засвоєння та активного сприйняття учнями історичного досвіду та навколишньої дійсності. Здійснюється відповідно до принципу добровільності та автономії. Зміст – історичні знання та практичні знання. Під керівництвом учителів допоможе учням поглибити історичні знання та розвинути історичні знання. Їх різноманітні інтереси та здібності формують гармонійно розвинені особистості [92].

Зміст позакласної роботи з історії здійснюється у двох напрямках: а) розширення і поглиблення історичних знань, засвоєних на уроці історії; б) вивчення місцевих історичних матеріалів.

Форми позакласної роботи за критерієм кількості учасників поділяють на фронтальну (масову), групову та індивідуальну роботу.

За тривалістю форми позакласної роботи можна поділити на дві групи: систематичні та епізодичні.

Ефективність позакласної роботи навчання учнів права залежить від низки обставин, особливо від чіткого планування. Під час розробки плану слід урахувати й основні вимоги до нього:

- положення нормативно-правових документів;

- рекомендації щодо планування роботи класного керівника навчального закладу системи ЗСО;
- план виховної роботи школи на навчальний рік;
- результати аналізу виховної роботи за попередній рік
- план має доповнювати ті завдання, які постають під час навчання історії на уроці;
- має враховувати інтереси дітей;
- мусить бути послідовним;
- має відповідати фізіологічним особливостям учнів[74; 88].

Відповідно до теми кваліфікаційної роботи, автором запропоновано такі форми позакласних заходів:

1. *Гра "Історичний квест"*. Ця гра має на меті перевірити знання учасників про еволюцію єврейського законодавства Російської імперії кінця XVIII-початку ХХ століття та стимулювати їх для подальшої роботи з цією темою. Гравці розділяються на команди по 3-4 людини, кожній з яких надається завдання про історичну подію, пов'язану з єврейським законодавством Російської імперії. Команди повинні прочитати завдання, знайти відповіді в джерелах, збирати інформацію та розв'язувати завдання, а потім перевірити їх з ведучим заходу.

2. *Дебати*. Ця гра має на меті допомогти учасникам розвинути навички аргументації та переконування в контексті єврейської історії у Російській імперії. Учасники можуть бути розділені на дві команди, які будуть висувати аргументи за та проти різних питань, пов'язаних з єврейською громадою у Російській імперії. Наприклад, команда може обговорювати те, чи була справедливою політика щодо єврейської громади, чи необхідно було дозволяти євреям працювати в певних сферах, чи мали право євреї на власний державний устрій.

3. *Віртуальний музей*. Має на меті навчити учасників досліджувати та візуалізувати історію та культуру єврейської громади у Російській імперії. Учасники можуть бути розділені на групи, кожна з яких займається дослідженням конкретного аспекту єврейської історії, наприклад, релігії, культури, традицій, спадщини, політики. Після дослідження кожна група може

підготувати віртуальний музей, де вони можуть показати свої дослідження через різні формати, наприклад, відео, зображення, тексти, звукові записи та інше.

4. *Презентації*. Учасники можуть бути розділені на групи, кожна з яких займається дослідженням конкретного аспекту життя українських євреїв, наприклад, їхньої ролі у культурному житті, економіці, політиці, науці, та інше. Після дослідження кожна група повинна підготувати презентацію, де учасники будуть розповідати про свої дослідження та демонструвати зібрану інформацію.

5. *Симуляції*. Симуляції є ігровими сценаріями, які дозволяють учасникам відчувати себе в ролі конкретної людини в певній ситуації. Наприклад, учасники можуть відтворити роль українського єврея, який намагається вижити в умовах дискримінації та переслідувань під час Російської імперії, або бути українським євреєм, який намагається знайти роботу, або жінкою, яка намагається знайти спосіб забезпечити свою родину, на фоні суворих обмежень щодо працевлаштування та участі в культурному житті.

6. *Фільмовий вечір*. Фільмовий вечір може стати чудовою можливістю для учасників подивитися фільми та документальні стрічки, що розповідають про життя українських євреїв під час Російської імперії. Організатори можуть запропонувати переглянути фільми різних жанрів та напрямків, наприклад, історичні драми, документальні стрічки, комедії тощо. Після перегляду учасники можуть обговорити свої думки про фільми, порівняти їх з історичною дійсністю та знайти спільні теми для обговорення.

7. *Візит до музею або меморіального комплексу*. Візит до музею або меморіального комплексу може бути важливим елементом виховного заходу. Учасники можуть дізнатися про історію та культуру українських євреїв, побачити експонати та артефакти, пов'язані з єврейською культурою та історією.

8. *Історичний тур*. Історичний тур може бути чудовою можливістю для учасників побачити історичні місця, пов'язані з життям українських євреїв під час Російської імперії. Тур може включати відвідування музеїв, пам'ятників, синагог, цвинтарів та інших історичних місць.

9. *Дискусійні заходи та лекції.* Дискусійні заходи та лекції можуть бути важливими елементами виховного заходу, які дозволяють учасникам обговорити різні аспекти єврейської культури та історії. Організатори можуть запросити експертів та вчених для проведення лекцій та обговорення на важливі історичні теми, такі як єврейське право, релігія, традиції та культура.

Методичні рекомендації щодо проведення одного з таких заходів:

1. Визначити цілі та завдання позакласного заходу.

Мета може бути розширення знань учнів про історію та законодавство Російської імперії щодо євреїв, розвиток соціальної та історичної свідомості, формування вмінь та навичок критичного мислення.

2. Визначити формат заходу.

Залежно від цілей та завдань, можливі формати: лекція, дискусія, круглий стіл, екскурсія, театралізоване дійство.

3. Підготувати матеріали та джерела.

Необхідно підготувати інформаційні матеріали, які стануть основою заходу, звернувши увагу на історичну та правову складові теми. Можна скористатися джерелами з архівних документів, наукових публікацій та інтернет-ресурсів.

4. Організувати діяльність учасників.

Для досягнення мети заходу необхідно забезпечити учасникам можливість взаємодії, обговорення та аналізу отриманої інформації. Можна включити в захід ігри, рольові ігри, тестування тощо.

5. Організувати місце та час проведення.

Важливо обрати зручне місце для проведення заходу та визначити час, щоб максимально врахувати можливості учасників.

6. Оцінити результати.

Після проведення заходу, необхідно оцінити його результати. Можна провести опитування учасників за допомогою анкет або зібрати відгуки. Важливо також проаналізувати динаміку участі та інтерес до теми, щоб у майбутньому підвищувати ефективність подібних заходів.

7. Забезпечити безпеку учасників.

Варто врахувати потребу забезпечення безпеки учасників заходу: відповідні заходи безпеки під час екскурсії, дотримання правил поведінки під час театралізованого дійства тощо.

8. Підготувати відповідальних осіб.

З метою забезпечення успішного проведення заходу, варто підготувати відповідальних осіб з організації, забезпечення безпеки, зв'язку з учасниками та інші.

9. Просувати захід.

Важливо використовувати всі можливі джерела для просування заходу: соціальні мережі, сайти, оголошення, зв'язок з громадськістю тощо.

10. Оцінювати та адаптувати захід.

Після проведення заходу необхідно оцінити його ефективність та адаптувати для майбутніх проведенень.

Проведення позакласного заходу щодо теми еволюції законодавства Російської імперії щодо євреїв кінця XIX -початку XX століття може бути цікавим та корисним для учнів. Важливо врахувати описані вище методичні рекомендації для успішного проведення заходу

Приклад з проведення одного з таких заходів наведено в (Додатку).

Проведення позакласного заходу в такому форматі сформує в учнів розуміння того, яким чином формувалося і змінювалося законодавство стосовно єврейської спільноти в Російській імперії, його взаємозв'язок із соціальними, економічними та політичними процесами того часу. Також сприятиме вихованню толерантного ставлення до інших національних меншин, їх історії та культури. А також надасть учням можливість проаналізувати дані та зробити висновки про те, які фактори впливали на розвиток законодавства та які наслідки воно мало для єврейської спільноти в Російській імперії та в світі загалом.

План позакласного заходу

Назва заходу: «Сага про Єврейське законодавство: Життя та відповідальність у Російській імперії кінця XIX -початку XX століття»

Шукай миру у своїй душі на тому місці, де ти стоїш

(єврейське прислів'я)

Мета: Ознайомити учнів з особливостями єврейського законодавства та життям єврейської спільноти в Російській імперії кінця XIX -початку XX століття, звернути увагу на важливість збереження національної культури та дотримання прав людини незалежно від її національності.

Вік учнів: 7-8 клас.

Обладнання:

Проектор та екран.

Презентація з ілюстраціями та діаграмами.

Звукова апаратура для відтворення музики.

Плакати або репродукції картин з зображенням важливих історичних подій.

Місце проведення: актові зала.

Тривалість заходу: 90 хвилин.

Форма: групова, колективна.

Очікувані результати: Отримання учнями більш повного обсягу знань про соціально-політичну ситуацію в Російській імперії та на теренах України вказаного періоду. Розвинути вміння досліджувати різні закони та умови, які вплинули на життя єврейського населення. Усвідомлення учнями значущості історичної толерантності та поваги до всіх культур та релігій.

Хід заходу:

I. Вступ (5 хвилин)

Зустріч з учнями та коротке пояснення мети заходу.

Відкриття презентації з тематичними ілюстраціями.

II. Історія єврейської спільноти в Російській імперії (5 хвилин)

Коротка лекція про історію єврейської спільноти в Російській імперії.

III. Єврейське законодавство (55 хвилин)

Сторінка 1. Формування смуги осілості та розвиток законодавства стосовно єврейського населення.

Сторінка 2. «Положення про євреїв» 1804, 1835, 1844 років.

Сторінка 3. Рекрутська повинність та військова служба єврейського народу.

Сторінка 4. Заборона на проживання в сільській місцевості

Сторінка 5. Питання про регулювання національного одягу та мови євреїв.

Сторінка 6. Зміни в правовому статусі євреїв після приходу до влади Александра II.

Сторінка 7. Антисемітські настрої імперського населення та їх наслідки

Сторінка 8. Політика Миколи II та уряду, стосовно єврейського населення.

IV. Дискусія (15 хвилин)

Запрошення учнів на дискусію та обговорення теми.

VII. Заключне слово вчителя (5 хвилин)

Заключні слова про важливість пам'яті про історію та дотримання прав людини незалежно від її національності.

Подяка учасникам заходу та запрошення на майбутні події..

Висновки до Розділу 3

Викладання теми еволюції законодавства Російської імперії щодо євреїв кінця XIX - початку XX століття в шкільній історичній освіті має численні недоліки та перешкоди. Основні проблеми включають відсутність уваги до взаємовідносин між єврейською та іншими національними меншинами, недостатню інформацію в підручниках та джерелах, а також відсутність спеціальної теми в шкільній програмі. Шкільна програма та підручники за якими викладається історія, надають досить поверхову інформацію про дії урядів щодо євреїв, без уваги до ширшого контексту історичного розвитку того періоду.

Один із способів вирішення цих проблем - проведення позакласних заходів, присвячених даній темі. Це може бути цікавим та корисним для учнів, оскільки дозволить їм отримати більш повний обсяг знань про соціально-політичну ситуацію в Російській імперії та на теренах України відповідного періоду. Врахування методичних рекомендацій, є важливим для успішної організації такого заходу.

ВИСНОВКИ

Проведене автором дослідження та аналіз теми кваліфікаційної роботи, дає змогу зробити висновок, що історіографія стосовно єврейського населення на території Російської імперії, почала формуватися у XIX столітті, коли проблема статусу та місця євреїв у суспільстві стала надзвичайно актуальною та потребувала глибокого аналізу та досліджень.

Проведений аналіз праць багатьох дослідників, періодизацію історіографії єврейства, можна поділити на три періоди: друга половина XIX ст. – перша половина 1920-х рр.; друга половина 1920-х рр. – кінець 1980-х рр.; 1990-ті роки до теперішнього часу.

Джерельну базу дослідження становлять, насамперед, законодавчі акти стосовно єврейського населення, що видавалися на протязі всього досліджуваного періоду. Вони являють собою офіційну правову базу, що розкриває правовий статус євреїв та дає змогу прослідити зміни в законодавстві під час зміни різних правителів імперії. Для більш повного аналізу впливу, тих чи інших правових актів на життя єврейського населення, в дослідженні використовуються статистичні матеріали, зібрані земствами, дослідниками та державними установами в різні періоди. Також вагомий внесок в дослідження обраної теми зробили матеріали періодики, вони відображають громадську думку, дискусії та реакції на події, пов'язані з єврейською.

Провівши аналіз єврейського законодавства кінця XIX ст. до початку XX ст. (до 1854 року включно), автор доходить висновку про те, що правове становище євреїв було досить суперечливим та неоднозначним. Політична лінія стосовно «єврейського питання» постійно змінювалась відповідно і змінювались законодавчі акти стосовно євреїв. В певні проміжки часу, обмеження, особливо стосовно місця проживання, ведення торгівлі чи ремісництва, освіти, носіння національного одягу, відбування рекрутської повинності та багато інших особистих прав єврейського населення обмежувались чи послаблювались. Таким чином влада намагалась асимілювати євреїв в імперське суспільство, але всі ці

підходи суперечили один одному, спричиняючи непевність і незручності для єврейської громади та і самої влади.

Продовжуючи аналізувати опрацьовану літературу та джерельну базу, варто зазначити, що після приходу до влади Александра II, на тлі його ліберальних поглядів та реформаторських настроїв, відбулися значні зміни та поліпшення в правовому статусі єврейського населення на території Російської імперії. Наслідком проведених реформ євреям було надано певні політичні права, зокрема право обирати та обиратися на посади до земств та судів, але вони не витримали критики з боку консервативних політичних сил і стали підґрунтям для розвитку правих націоналістичних політичних доктрин і антисемітизму, що після вбивства Александра II, викликав хвилю єврейських погромів які прокотились по всій імперії. А після проголошення Александром III курсу зміцнення самодержавства, політичний тиск на єврейське населення знову посилювався. «Тимчасові правила» 1882 року, обмежили права євреїв у вільному пересуванні і праві вибору економічної діяльності. Всі ці події викликали масову еміграцію єврейського населення з території Російської імперії. Не відрізнявся від свого попередника, у своєму ставленні до євреїв і Ніколай II, який прийшов до влади 1894 року. Хоча деякі обмеження були зняті, основні заборони все ще існували. Дана антиєврейська політика продовжила своє існування аж до лютого 1917 р..

В ході проведення дослідження з теми «Вивчення еволюції законодавства Російської імперії щодо євреїв XIX - початку XX ст., в шкільній історичній освіті» та опрацювання всього матеріалу було виявлено велику кількість недоліків та перешкод у реалізації викладання зазначеної теми в школі. Також запропоновано спосіб вирішення цих прогалин в навчальному плані з історії, шляхом проведення позакласних заходів. Наведено приклади багатьох можливих заходів, розроблено методичні рекомендації та наведено сам зразок одного з таких заходів, щодо вивчення даної теми в шкільному курсі історії та в позакласній роботі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

I. Джерела

1. Второе Полное собрание законов Российской империи. В 50-ти томах. Санкт-Петербург, 1830-1877.
2. Высочайше утвержденное положение о мерах к охранению государственного порядка и общественного спокойства от 14.09.1881 №350. *Третье Полное собрание законов Российской империи*. Санкт-Петербург, 1885. Т. 1. С. 261–266.
3. Высочайше утвержденные правила о рекрутской повинности евреев земледельцев, поселенных по распоряжению правительства на казенных землях Херсонской губернии, и о лучшем устройстве их водворения № 3034. *Второе Полное собрание законов Российской Империи*. Санкт-Петербург, 1830. Т. IV. С. 539–543 .
4. О введении в действие нового Положения о губернских и уездных земских учреждений. Именной, высочайший указ данный Сенату. 1890. 12 июня. *Третье ПСЗРИ*. Санкт-Петербург, 1893. Т. 10. № 6922. С. 465.
5. О воспреещении неслужащим евреям иметь постоянное пребывание в городах Севастополь и Николаев: указ Российской империи Николаевскому и Севастопольскому военному губернатору от 20.11.1829 №3286. *Второе ПСЗРИ*. Санкт-Петербург, 1830. Т. IV. С. 790 – 791.
6. О воспреещении евреям постоянного пребывания в Киеве, и о высылке из него: указ Российской империи Киевскому Военному Губернатору от 02.12.1827 №1583. *Там само*, Т. II. С. 1026 – 1027.
7. О воспреещении евреям приобретать от помещиков и крестьян земли в губерниях, подведомых Виленскому и Киевскому генерал-губернаторам от 10.07.1864 № 41039. *Там само*, 1867. Т. XXXIX. С. 573–574.
8. О воспреещении евреям содержать в Черниговской губернии кабаки: Высочайше утвержденное положение Комитета Министров от 29.11.1821 №28.821. *Там само*, 1830. Т. XXXVII. С. 931.

9. О выведении внутрь губерний евреев, живущих на пятидесятиверстном расстоянии от границ: положение Комитета Министров от 20.04.1843 №16767. *Там само*, 1844. Т. XVIII. С. 273.
10. О даруемых евреям облегчениях при исполнении рекрутской повинности № 30883. *Там само*, 1857. Т. XXXI. С. 807–808.
11. О дозволении евреям механикам, винокурам, пивоварам и вообще мастерам и ремесленникам проживать повсеместно в Империи от 28.06.1865 № 42264. *Там само*, 1867. Т. 40. С. 692–703
12. О правилах для обучения детей евреев: положение Комитета об устройстве евреев от 04.05.1859 № 34461. *Там само*, 1861. Т. XXXIV. С. 422.
13. О предоставлении евреям прав гражданства в Екатеринославском наместничестве и Таврической области: указ Российской империи от 23.12.1791 №17006. *Там само*, 1830. Т. XXIII. С. 287
14. О преимуществах евреев, получивших образование, а равно служащих при еврейских учебных заведениях. Высочайше утвержденное мнение ГС от 27.11.1861 № 37684. *Там само*, 1861. Т. 36. С. 509–510
15. О приведении в действие Временных правил о евреях. Высочайше утвержденное положение Комитета Министров от 03.05.1882 № 854. *Третье ПСЗРИ*. Санкт-Петербург, 1886. Т. 2. С. 181.
16. О приведении в действие Временных Правил о евреях: положение Комитета Министров от 03.05.1882 №854. *Там само*, 1886. Т. II. С. 181.
17. О разных распоряжениях касательно устройства Минской губернии: указ Российской империи от 03.05.1795 №17.327. *Второе ПСЗРИ*. Санкт Петербург, 1830. Т. XXIII. С.694.
18. О распространении Высочайше утвержденного 29 ноября 1821 положения Комитета Министров, о пребывании Евреев в Черниговской губернии, и на Полтавскую губернию: указ Российской империи Министру Финансов от 13.05.1822 №29.036. *Там само*, 1830. Т. XXXVIII. С. 194.
19. О сборе с евреев, записавшихся по городам в мещанство и купечество, установленных податей вдвое против положенных с мещан и купцов

Христианского закона разных исповеданий: указ Российской империи от 23.06.1794 №17.224. *Там само*, 1830. Т. XXIII. С.532.

20. Об изменении Временных правил 3 мая 1882 года о жительстве евреев вне городов и местечек от 10.05.1903 № 22933. *Третье ПСЗРИ*. Санкт-Петербург, 1905. Т. XXIII. С.493–494.

21. Об укреплении начал веротерпимости. Именной Высочайший указ, данный Сенату от 17.04.1905 № 26125. *Там само*, 1908. Т. 25. С.257–262.

22. Об условиях приема евреев в средние учебные заведения. Высочайше утвержденное положение Совета министров от 22.08.1909. Отд. I. № 32501. *Там само*, 1912. Т. 29. С.723.

23. Об установлении процентных норм для приема в учебные заведения лиц иудейского исповедания. Высочайше утвержденное положение Совета министров от 16.09.1908 № 31008 *Там само*, 1911. Т. 28. С. 720.

24. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г.: численность состава рабочих в России. Санкт-Петербург, 1906. Т. I. С. 309

25. Полное собрание законов Российской империи (Собрание второе). – Т. XXXIV. №34248.

26. Положение о евреях от 13.04.1835 №8054. *Второе ПСЗРИ...*, 1856. Т. X. С. 308 – 325.

27. Положение о евреях-земледельцах от 26.12.1844 №18562. *Там само*, 1845. Т. XIX. С.910 – 917.

28. Положение о устройстве евреев от 09.12.1804 №21.547. *Там само*, 1830. Т. XXVIII. С. 731 – 737.

29. Свод законов Российской империи, повелением государя императора Николая I составленный. Т. IX: Законы о состояниях. Санкт-Петербург, 1857. С.477.

30. Устав рекрутской повинности и военной службы евреев от 26.08.1827 №1330. *Второе ПСЗРИ...*, 1830. Т. II. С. 727 – 742.

II. Література

31. Безаров О. Політика російського уряду в єврейському питанні наприкінці XIX ст. (1881 – 1894 рр.) : автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.01. Чернівці, 2003.
32. Безаров О. Т. Загострення єврейського питання в Росії за часів Олександра III: урядові підходи до розв'язання проблеми. *Історико-політичні проблеми сучасного світу: зб. наук. статей*. Чернівці : Рута, 2002. Т. IX. С. 233– 242
33. Бернштейн С. Одесса: исторический и торгово-экономический очерк Одессы в связи с Новороссийским краем. Одесса, 1881. 145 с.
34. Білоусова Л. Г. Національні товариства в Одесі в XIX – на початку XX ст. *Український історичний журнал*. 2017. № 2. С. 46 – 63.
35. Бланк Р. М. Роль еврейского населения в экономической жизни России. Санкт-Петербург. 1908. 64 с.
36. Брамсон Л. М. К истории начального образования евреев в России. Санкт-Петербург, 1896. 76 с.
37. Бруцкус Б. Д. Профессиональный состав еврейского населения России. Санкт-Петербург, 1908. 264 с.
38. Галант И. В. К истории поселения евреев в Польше и России и в Подолии в частности. Санкт-Петербург. 1897. 30 с.
39. Гессен Ю. И. Закон и жизнь. Как созидались ограничительные законы о жительстве евреев в России. Санкт-Петербург, 1911. 192 с.
40. Гомон Є. О. Єврейське населення смуги осілості в економічних та соціально-культурних процесах кінця XVIII-початку XX ст.: кваліфікаційна робота студентки групи ІІІ-м-13 Є.О.Гомон; наук. керівник канд. істор. наук, доц. В. Яшин. Кривий Ріг 2018.
41. Дубнов С. М. Евреи в России и Западной Европе в эпоху антисемитской реакции. Москва – Петроград, 1923. 378 с.
42. Дубнов С. М. История хасидизма. *Ерусалим: Мосты культуры*. Москва, 2014. 616 с.
43. Дубнов С. М. Краткая история евреев. Ростов-на-Дону, 2000. 683 с.

44. Дубнов С. М. Новейшая история еврейского народа. Т.1: (1789 – 1848 г.). Петроград, 1919. 484 с.
45. Дубнов С. Судьбы евреев в России в эпоху западной «первой эмансипации» (1789-1815). *Еврейская старина*. 1912. Вып. V. С. 3-25
46. Евреи Одессы и Юга Украины: История в документах / авт.–сост. Л. Белоусова, Т. Волкова. Кн. I. (кон. XVII – нач XX вв.). Одесса, 2002. 300 с.
47. Еврейская энциклопедия: Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. Санкт-Петербург. 1908. Т. 1. С. 825 – 839.
48. Жительство и передвижение евреев по русскому законодательству. *Еврейская энциклопедия*. Санкт-Петербург, 1910. Т. 7. С. 590-599.
49. Забужанский И. Еврейская Винница: забвение или будущее. *Винницкая Иерасулимка*. 2011. №. 4. С.1.
50. Кальян О. С. Значення діяльності єврейського кагалу на українських землях в правовому державному статусі єврейської громади (XIX ст.). *Право та управління. Електронне наукове вид.* 2011. № 1. С. 189–196.
51. Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія : Виникнення. Історія. Розпад/ перекл. з німецької Х. Назаркевич, наук. ред. М. Крикун. Львів : Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. 360 с.
52. Клиер Дж. Россия собирает своих евреев. Происхождение еврейского вопроса в России. 1772-1825. Москва, 2000. 190 с.
53. Коробков Х. Еврейская рекрутчина в царствование Николая I. *Еврейская старина*. 1913. Т. 6. Вып. 1. С. 70-85.
54. Кулишер М. И. История русского законодательства о евреях в связи с системой взимания налогов и отбывания повинностей. *Еврейская старина*. 1910. Т 3. Вып. 4. С.467-503.
55. Ласінська М. Еміграція єврейського населення з українських земель наприкінці XIX – на початку XX ст. *Емінак*. 2015. № 1-2. С. 50 – 59.
56. Леванда В. Полный хронологический сборник законов и положений, касающихся евреев, от Уложений царя Алексея Михайловича до настоящего времени, от 1649-1873 гг, Санкт-Петербург, 1874. 1158 с.; XVIII с.

57. Леонтович Ф. Исторический обзор постановлений о евреях в России. *Сион*. 1861. № 22. С. 341 – 345.
58. Локшин А. Из истории традиционного еврейского образования в Российской империи: начальная школа - хедер. *Новые исследования по еврейской истории: Материалы XIX Междунар. Конф. по иудаике*. Вып. 42. Т. 3. 2012. С. 78-79
59. Магочій П-Р, Петровський-Штерн Й. Євреї та українці. Тисячоліття співіснування. Ужгород, 2016 316 с.
60. Марек П. С. Очерки по истории просвещения евреев в России: (Два воспитания). Москва, 1909. 289 с.
61. Мельник І. В. Політика російського самодержавства щодо єврейського населення наприкінці XIXст. *Чорноморський літопис*. №10. 2014. С. 40-46.
62. Моїсєєнко Л. М. Правове становище єврейського населення в Російській імперії в кін. XIX – на поч. XX ст. *Література та культура Полісся : зб. наук. праць Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя*. №66. 2011. С. 152–162.
63. Мыш М. М. Руководство к русским законам о евреях. Санкт-Петербург, 1914. 652 с
64. Мыш М. Юридическое положение евреев-иностранцев в России. Книга 6. Санкт-Петербург. 1884. С.1 – 19
65. Нариси з історії та культури євреїв України. / упоряд. та ред. Л. Фінберг, В. Любченко Київ. 2005. 440с
66. Никитин В. Н. Евреи-земледельцы. Санкт-Петербург, 1887. 692 с.
67. Никотин И. А. Столетний период (1772-1872) русского законодательства в воссоединенных от Польши губерниях и законодательство о евреях (1649-1876). В 2-х тт. 1886.
68. Оршанский И. Г. Русское законодательство о евреях: Очерки и исследования. Санкт-Петербург, 1877. 456 с.
69. Отчет общества содействия распространению начального и профессионального образования среди женского еврейского населения города Умани за 1908 год. Умань, 1908. 25 с.

70. Петровский-Штерн Й. Евреи в русской армии: 1827-1914. Москва, 2003. 556 с.
71. Погребінська І. М. Правове та економічне становище євреїв в Україні (кінець XIX – початок XX ст.). *Український історичний журнал*. 1996. № 4. С.124–132
72. Погромы в России. *Еврейская энциклопедия* 1912. Т. 12. С. 611 – 622.
73. Пометун О., Гупан Н., Смагін І. Історія України: підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ, 2017. 288 с.
74. Пометун О., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. Київ, 2006. 328 с.
75. Поліщук Ю.М. Національні меншини Правобережжя України у контексті етнічної політики Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.). Київ, 2012. 432 с.
76. Поліщук Ю. М. Політика російського царизму щодо релігійного життя єврейських громад Правобережної України (кінець XVIII - початок XX століття). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2010. Вип. 3. С. 104-120.
77. Рибак І. В. Єврейські погроми на Поділлі у 1882 році. *Матеріали X-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції* / Ред. кол.: І. Винокур та ін.. Кам'янець-Подільський, 2000. С. 312–317.
78. Россия. Демография еврейского населения Российской империи (1772-1917) *Краткая еврейская энциклопедия*. Иерусалим, 1997. Т. 7. 1046
79. Россия. Евреи в России в конце 19 в. – начале 20 в. (1881-1917). URL: www.eleven.co.il/article/15442 (дата звернення: 26.04.23).
80. Самарцев І. Г Євреї в Україні на початок XX ст. *Український історичний журнал*. 1994. № 4. С. 19-29.
81. Фридштейн В., Гессен И. Сборник законов о евреях с разъяснениями по определениям правительствующего сената и циркулярам министерств. Санкт-Петербург, 1904. 422 с.
82. Сборник узаконений, касающихся евреев. Санкт-Петербург, 1872. 264 с.
83. Суботин А. П. В черте еврейской оседлости. Санкт-Петербург, 1888. 148 с.

84. Хонигсман А., Найман Я. Евреи Украины (краткий очерк истории). Київ, 1992. Ч.1. 156 с.
85. Щербак М. Г. Національна політика царизму на Правобережній Україні (друга половина XIX – поч. XX ст.). Київ. 1997. 90 с.
86. Щербак Н. О. Єврейське питання у внутрішній політиці царизму наприкінці XVIII – у першій чверті XIX ст. *Український історичний журнал*. 2004. №6. С.16 – 26.
87. Эттингер Ш. Положение о евреях 1804 года. Россия и евреи.: сб. статей. Иерусалим, 2003. С. 193-227
88. Яковенко Г. Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник . Харків: ХНАДУ, 2017. 324 с
89. Яшин В. О. Влада і суспільство у боротьбі з антиєврейськими погромами початку 1880-х рр. у Південноукраїнських землях. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Серія: Історія та географія. 2011. Вип. 41. С. 6 – 10.
90. Яшин В. О. Демографічні та соціально-культурні аспекти розвитку єврейських громад південноукраїнського регіону у другій половині XIX ст. *Гуржійські історичні читання*. 2014. Вип.7. С. 220 – 222.
91. Яшин В. О. Традиціоналізм і модернізація : монографія. Кривий Ріг, 2013. 280 с.
92. Гойник А. Польський та єврейський рух у Галичині. URL: <https://naurok.com.ua/uploads/files/3464256/345287.pdf> (дата звернення: 08.10.23).
93. Добровольська В. Українські землі в складі Російської імперії наприкінці XVIII у першій половині XIX ст. URL: <https://vseosvita.ua/test/ukrainski-ze-mli-y-skladi-rosiiskoi-imperii-naprykin-tsi-xviii-u-pershii-polovyni-khikh-st-3347044.html> (дата звернення: 08.10.23).
94. Литвих К. Загальна характеристика українських земель на початку XIX ст. URL: <https://vseosvita.ua/test/zahalna-kharakterystyka-ukrainskykh-zemel-na-pochatku-khikh-st-1002289.html> (дата звернення: 08.10.23).

95. Охмуш А. Українська територія та її залюдненість: чисельність, соціальний і національний склад населення. Іншоетнічні групи на українській території: поляки, росіяни, кримські татари, євреї, німці та ін. Запровадження «смуги осілості» URL: <https://vseosvita.ua/library/ukrainska-terytoriia-ta-ii-za-liudnen-ist-chyselnist-sotsialnyi-i-natsionalnyi-sklad-naseleattia-inshoetnichni-hrupy-na-ukrainskii-terytorii-poliaky-rosi-713985.html> (дата звернення: 08.10.23).
96. Пешкічева Л. Культурне життя поляків євреїв на території України URL: <https://naurok.com.ua/prezentaciya-do-praktichno-roboti-kulturne-zhittya-polyakiv-evre-v-na-teritori-ukra-ni-281367.html> (дата звернення: 08.10.23).
97. Скляр Н. Шолом-Алейхем. «Тев'є-молочар». URL: <https://naurok.com.ua/urok-tema-sholom-aleyhem-tev-e-molochar-29129.html> (дата звернення: 08.10.23).
98. Усата А. Позакласна робота з історії та правознавства в старшій школі. URL: <https://urok-ua.com/metodichna-stattya-pozaklasna-robot-a-z-istoriyi-ta-pravoznavstva-v-starshiy-shkoli/> (дата звернення: 08.10.23).
99. Четвертак С. Історія євреїв та антисемітизму в Європі в контексті прав людини URL: <https://naurok.com.ua/prezentaciya-istoriya-evre-v-ta-antisemitizmu-v-vropi-u-konteksti-prav-lyudini-97146.html> (дата звернення: 08.10.23).
100. Шаповал О. Культурне життя євреїв на території України в XIX ст. URL: <https://naurok.com.ua/praktichna-robot-a-kulturne-zhittya-evre-v-na-teritori-ukra-ni-xix-st-prezentaciya-uchnya-297059.html> (дата звернення: 08.10.23).
101. Шкільна навчальна програма для 6-9 класів (Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти). Історія України. Всесвітня історія. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna-%20serednya-/programy-5-9klas-/2022/08/15/Navch.progr.2022.WH.HU.6-11.pdf> (дата звернення: 14.11 .2023).
102. Шкільна навчальна програма для 10-11 класів (Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти). Історія: Україна і світ. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media-/zagalna%20serednya-/programy-10-11-klas/2022/08/15/Istoriya-Ukrayina.i.-svit-Intehrovanyu.-kurs.30.09.2022.pdf> (дата звернення: 14.11 .2023).

ДОДАТКИ

Додаток А

План виховного заходу

Назва заходу: «Сага про Єврейське законодавство: Життя та відповідальність у Російській імперії кінця XIX -початку XX століття»

*Шукай миру у своїй душі на тому місці, де ти стоїш
(єврейське прислів'я)*

Мета: Ознайомити учнів з особливостями єврейського законодавства та життям єврейської спільноти в Російській імперії кінця XIX -початку XX століття, звернути увагу на важливість збереження національної культури та дотримання прав людини незалежно від її національності.

Вік учнів: 9 - 10 клас.

Обладнання:

Проектор та екран.

Презентація з ілюстраціями та діаграмами.

Звукова апаратура для відтворення музики.

Плакати або репродукції картин з зображенням важливих історичних подій.

Місце проведення: актові зала.

Тривалість заходу: 90 хвилин.

Форма: групова, колективна.

Очікувані результати: Отримання учнями більш повного обсягу знань про соціально-політичну ситуацію в Російській імперії та на теренах України вказаного періоду. Розвинути вміння досліджувати різні закони та умови, які вплинули на життя єврейського населення. Усвідомлення учнями значущості історичної толерантності та поваги до всіх культур та релігій.

Хід заходу:

I. Вступ (5 хвилин)

Зустріч з учнями та коротке пояснення мети заходу.

Відкриття презентації з тематичними ілюстраціями.

II. Історія єврейської спільноти в Російській імперії (5 хвилин)

Коротка лекція про історію єврейської спільноти в Російській імперії.

III. Єврейське законодавство (55 хвилин)

Сторінка 1. Формування смуги осілості та розвиток законодавства стосовно єврейського населення.

Сторінка 2. «Положення про євреїв» 1804, 1835, 1844 років.

Сторінка 3. Рекрутська повинність та військова служба єврейського народу.

Сторінка 4. Заборона на проживання в сільській місцевості

Сторінка 5. Питання про регулювання національного одягу та мови євреїв.

Сторінка 6. Зміни в правовому статусі євреїв після приходу до влади Александра II.

Сторінка 7. Антисемітські настрої імперського населення та їх наслідки

-Сторінка 8. Політика Миколи II та уряду, стосовно єврейського населення.

IV. Дискусія (15 хвилин)

Запрошення учнів на дискусію та обговорення теми.

VII. Заключне слово вчителя (5 хвилин)

Заключні слова про важливість пам'яті про історію та дотримання прав людини незалежно від її національності.

Подяка учасникам заходу та запрошення на майбутні події.

Готуючись до заходу, учням дати завдання:

Поділитися на групи стосовно висвітлення певного питання.

Підготувати національні єврейські костюми.

Оформити плакати

I. Вступне слово вчителя (5 хвилин)

Шановні друзі!

Ми запрошуємо Вас до подорожі у світ життя та відповідальності єврейського населення Російської імперії кінця XIX -початку XX століття!

Російська імперія включала в себе різноманітні національні меншини та етнічні групи, щодо яких уряд видавав законодавчі акти, які то обмежували, то розширювали їх права. Серед численних етнічних груп у цій імперії значне місце займало єврейське населення, що мало унікальний правовий статус, відмінний від інших етносів.

Зрозуміло, що дослідження історії єврейського народу на цій території є важливим завданням для відтворення об'єктивної історичної картини. Поринувши в подорож разом з нами, Вам вдасться проаналізувати вплив економічних, політичних, культурних та соціальних процесів на життя єврейської спільноти та її внесок у формування державних структур тих часів.

II. Історія єврейської спільноти в Російській імперії (5 хвилин)

(під музику до залу входять ведучі)

Ведучий 1. Політика російського уряду щодо євреїв у Російській імперії була складною та суперечливою, залежала від часу та політичних обставин. Примітно, що закони, прийняті Катериною Великою, містили елементи сегрегації та інтеграції, залишаючи напруженість невирішеною.

Статус євреїв у російському суспільстві визначався їх релігійним станом, громадянством і соціальним статусом. Державне законодавство визначає різні категорії євреїв, наприклад євреїв-равинів і євреїв-караїмів, і розрізняє міське та сільське життя.

Ведучий 2. Імперське законодавство накладало різні обмеження на євреїв у різних сферах життя, таких як проживання, власність, освіта та доступ до державних послуг. Євреї зіткнулися з фінансовими труднощами, що робило їхнє економічне становище вразливим.

Законодавчі обмеження та система дискримінації призвели до напруженості між єврейською громадою та імперським урядом, загострили соціальну нерівність та загострили етнічні конфлікти. Багато обмежень залишалися практично незмінними аж до падіння Російської імперії.

Ведучий 1. Незважаючи на заборону, євреї продовжували жити в селах і сільських поселеннях з порушенням закону, що часто створювало розрив між

правовим статусом і фактичним місцем проживання. Це ще більше створює конфлікт і дисгармонію в обмежувальному режимі.

У сукупності політика Російської імперії щодо євреїв була суперечливою та складною, відображаючи напругу між інтеграцією та сегрегацією. Ця політика залишила важливий слід в історії єврейської громади та вплинула на долі багатьох громадян Російської імперії.

III. Єврейське законодавство (55 хвилин)

Ведучий 2. Любі друзі, давайте разом з нашими акторами відтворимо сторінки життя єврейського населення на теренах Російської імперії кінця XVIII -початку XX століття

(на проекторі транслюються світлини з зображеннями єврейського населення вказаного періоду)

Сторінка 1. Формування смуги осілости та розвиток законодавства стосовно єврейського населення. (5 хвилин)

(Звучить музика, на сцену виходить чтець історії)

Чтець 1. На території сучасної України до розколу Речі Посполитої існувало невелике єврейське населення, права якого на проживання та торгівлю були обмежені. У XVIII столітті російська імперська влада видала обмежувальні укази щодо діяльності євреїв, забороняючи їм займатися роздрібною торгівлею та вивозити гроші з країни.

У 1727 році Катерина I вигнала євреїв з Лівобережної України, але згодом уряд дозволив єврейським купцям тимчасово приїжджати на українські базари та вести роздрібну торгівлю по всій Україні. А вже після розколу Речі Посполитої в 1772 році Катерина II гарантувала єврейському народу «всі вольності», але ці привілеї поступово обмежувалися і заборонялися.

З 1791 р. почали формуватися єврейські поселення, що обмежувало право євреїв вільно проживати за межами певних територій. Зміни характеристик розселення здебільшого пов'язані з їх географічними межами, на початку XIX ст.

Після другого поділу Речі Посполитої між Росією та Пруссією у 1793 році більша частина України та частини Білорусі, де проживало багато євреїв,

увійшли до складу Російської імперії. Значно зросла кількість євреїв, які стали підданими Росії. Згодом, у 1795 році, Річ Посполита була поділена втретє, а польська територія, де проживала велика кількість євреїв, була включена до Російської імперії.

Задля урегулювання питань з єврейським населенням у 1804 році було прийнято «Положення про євреїв», яке включало Астраханську і Кавказьку губернії в зону осілості і обмежував право євреїв на еміграцію. На початку 19 століття межі смуги розселення знову змінилися, деякі території були виключені, але водночас додалися нові, як, наприклад, область Бессарабії в 1818 році.

Чтець 2. Упродовж XIX століття закони й укази продовжували обмежувати права євреїв у Російській імперії. Їх змушували сплачувати подвійні податки і забороняли пересуватися та проживати за межами поселення. Прийняття обмежувальних і дискримінаційних законів призвело до фінансового банкрутства деяких єврейських сімей, які були змушені переїхати зі своїх сіл до міст у районах смуги заселення, які дуже суперечили.

Протягом XIX століття правовий статус євреїв у Російській імперії змінювався з обмеженнями на проживання, пересування, торгівлю та професійну діяльність. Внаслідок дій і політики уряду єврейське населення Російської імперії зазнавало постійного тиску та дискримінації, що відбивалося на його правах, можливостях та умовах життя.

Законодавство щодо обмеження антиєврейських революційних настроїв також було однією з причин участі представників єврейської громади в різноманітних революційних подіях і соціальних протестах на початку 20 століття.

Сторінка 2. «Положення про євреїв» 1804, 1835, 1844 років (5 хвилин)

Чтець 3. У XIX столітті уряд Російської імперії продовжував удосконалювати свою політику щодо євреїв шляхом законодавчих та нормативних змін. Деякі з цих заходів були спрямовані на покращення

становища євреїв, але більшість із них були обмежувальними та посилювали їх маргіналізацію та дискримінацію.

У 9 грудня 1804 році було прийнято «Положення про євреїв», яке надавало єврейським дітям право на освіту в усіх школах і університетах. Хоча це призвело до певного прогресу в їхньому соціальному статусі, релігійні та економічні обмеження тривали. Наприклад, у деяких школах євреям дозволено носити традиційний одяг, а в гімназіях вони зобов'язані носити німецький або польський одяг. Крім того, в питаннях економіки та громадських справ вони можуть використовувати російську, польську або німецьку мови, але в питаннях віри та повсякденного життя вони можуть використовувати свою рідну мову.

Додатково, Положенням було встановлено диференційоване поділ євреїв на класи залежно від їхньої діяльності: землероби, фабриканти і ремісники, купці та міщани. Кожному класу надавалися різні права та привілеї, але такий підхід також відзначав їх соціальну інтерналізацію та обмеження можливостей.

Чтець 4. З початку 20-х років XIX століття уряд Російської імперії почав активніше виселяти євреїв з сільської місцевості, спираючись на обґрунтування, що вони поневолюють селян і козаків. Акти виселення забороняли євреям утримувати кабаки та орендувати землі в деяких регіонах. Їх переселяли в міста та містечка, обмежуючи їхні права на проживання в селах.

Таким чином, протягом XIX століття ставлення уряду Російської імперії до єврейського населення було амбівалентним - з одного боку, існували спроби покращити їх становище у суспільстві, але, з іншого боку, впроваджувалися обмежувальні акти, що призводили до маргіналізації та дискримінації єврейського населення.

13 квітня 1835 р. влада Російської імперії приймає «Положення про євреїв», яке визначало межі осілості єврейського населення і встановлювало обмеження на їх мешкання в деяких губерніях, зокрема Гродненській, Віленській, Волинській, Подільській, Мінській, Катеринославській та Бессарабській і Білостоцькій областях. В інших губерніях було обмежене мешкання євреїв у містах та містечках.

Згідно з положенням, євреям дозволялося тимчасове перебування поза смугою осілості за певних обставин, таких як торгові справи та отримання права спадкування. Положенням було встановлено правило, за яким євреї могли укладати шлюб при досягненні чоловіком 18 років і дружиною 16 років. Для єврейських землеробів надавалися певні пільги, такі як безстрокове користування державними землями і звільнення від деяких податків та повинностей.

26 грудня 1844 р. *Николаєм I* було прийнято «Положення про євреїв-землеробів», яке вводило «коробочний збір» (податок на кошерні продукти харчування), ліквідовувало кагали і підпорядковувало євреїв загальному управлінню разом із державними селянами. Також було створено посаду Наглядача над єврейськими поселеннями.

Всі ці заходи демонструють амбівалентне ставлення уряду Російської імперії до єврейського населення, в одних випадках надаючи їм певні права та пільги, а в інших обмежуючи їхні можливості та ставлячи їх під контроль.

Сторінка 3. Рекрутська повинність та військова служба єврейського народу (5 хвилин)

Чтець 5. В 20-50-х роках *Николай I* видавав безліч законодавчих актів, що регламентували життя єврейського народу з метою отримання користі для держави та перевиховання малонадійних та безкорисних підданих.

У 1827 році був прийнятий "Статут рекрутської повинності та військової служби євреїв", в якому передбачалась тривала солдатська служба для єврейських рекрутів, що може тривати усе життя.

Метою статуту було зрівняння рекрутської повинності для всіх станів та регулювання всіх аспектів військової служби громадян єврейської національності, проте він надавав євреям певні пільги та виключав застосування деяких законів і постанов, що діяли для християнського населення.

Відмінність між християнськими і єврейськими рекрутами полягала у різному співвідношенні новобранців при наборі - християнам надавали 7 з 1000,

а євреям - 10 з 1000, а також єврейським громадам доводилося іноді надавати більше рекрутів. Громадам, які не виконували обов'язок постачання новобранців або не виплачували необхідну суму на їх утримання, загрожувала втрата права зарахувань, тобто їх могли брати взагалі "без зарахувань".

У 1828 році влада прийняла додаткові правила виконання євреями військової повинності, включаючи поділ на рекрутські ділянки з визначеною кількістю новобранців і черговим виконанням повинності. Інтродукція цих правил викликала невдоволення єврейського народу, що призвело до різних форм протестів.

У 1851 році був прийнятий закон "Про запобіжні заходи щодо припинення ухилення євреїв від рекрутської повинності", за яким замість зниклої особи з рекрутської черги забирали наступного по черзі представника родини. Щоб зупинити масові втечі єврейських чоловіків від служби, ухилення і самокалічення, влада встановила винагороди за виявлення втікачів та їхніх переховувачів.

Для тих, хто самокалічив себе, було прийнято правило зарахування двох рекрутів з єврейських громад, що віддали євреїв на військову службу, за одну покалічену особу. У різних громадах були проблеми з призовом військовослужбовців, і влада намагалася знайти способи вирішення цієї проблеми, зокрема серед єврейського населення.

Чтець 6. У 1850 році Ніколай I видає указ, який накладав додаткові обов'язки на єврейські громади за нездійснення призовної служби та неплату податків.

Були встановлені документи, що регулювали ухилення від військової служби для деяких категорій єврейського населення, таких як купці, рабини, студенти та інші.

Ухилення від військової служби стало поширеним явищем, зокрема за допомогою самокалічення та переїзду на прикордонні землі. Законодавча база військового призову євреїв була досить складною і змінювалася з часом, але загалом спрямована на зміцнення військової служби серед єврейського

населення. Наприкінці правління Александра II було деяке пом'якшення єврейського призову.

Сторінка 4. Заборона на проживання в сільській місцевості (10 хвилин)

Чтець 7. У 1781-1783 роках у Росії проводилися заходи з виселення міських станів (включаючи євреїв) з сільської місцевості у міста. Ці заходи були спрямовані на створення великих торгових міст і торгово-промислового класу.

Виселення євреїв з сільської місцевості було економічно та соціально шкідливим, оскільки вони відігравали важливу роль у постачанні міських товарів селянам та інших економічних процесах. Держава ігнорувала роль євреїв у сільській економіці і зосереджувалася на формальному статусі та адміністративних питаннях щодо єврейських громад.

У 1804 році у Росії було видано Положення, яке забороняло євреям проживати в селах і селах. Перші Єврейські комітети підтримали цю ідею, спираючись на думку про шкідливий вплив євреїв на селян і необхідність переселення їх до міст для розвитку ремесел і фабрик. Проте, євреї, місцева адміністрація та деякі урядовці висловлювали обурення та протестували проти цього заходу, наголошуючи на неможливості і шкідливості такого масштабного переселення. Незважаючи на це, уряд не відміняв своїх планів і прагнув завершити виселення євреїв із сільської місцевості до кінця 1810 року.

У 1807 році було видано іменний указ, який встановлював докладний план виселення євреїв із сіл і селищ до міст. План передбачав переселення третини євреїв з кожної губернії щорічно, пріоритетно переселяли євреїв з містами та маєтками, де вони утримували більше корчм і шинків. З метою здійснення виселення у кожній губернії мали заснувати Комітет із переселення, який займався пошуком способів для найшвидшої висилки євреїв із сіл. Проте, виселення євреїв стикалося з багатьма труднощами, такими як відсутність інструкцій для місцевої влади, масові ухилення від переписів та еміграція євреїв з інших областей. Уряд поступово почав змінювати свою політику, відмінюючи

деякі заходи виселення, зокрема у містечку Нікополь, і призупинивши дію деяких статей Положення 1804 року.

Чтець 8. У 1821 році було ухвалено указ про переселення євреїв із казенних селищ Чернігівської губернії, а 1822 року - також із сіл і селищ Полтавської губернії, а в 1823 році відповідні правила були введені у Вітебській та Могильовській губерніях.

Була виявлена низка причин, що сприяли нестачі продовольства, зокрема, неврожаї, "лінощі" білоруських селян, які не прагнуть розорювати додаткові землі, не вигідний спосіб обчислення селянських повинностей тощо; деякою мірою провина покладена і на євреїв. Проте, на урядовому рівні було звернено особливу увагу саме на ідею про негативний вплив євреїв на сільську економіку - ймовірно, не в останню чергу тому, що покладання відповідальності на окрему групу населення було найпростішим рішенням, яке не потребувало особливих аналітичних зусиль; повернутися до практики масових виселень євреїв до міст було також набагато простіше, ніж вжити заходів до перебудови інертної системи кріпосницького сільського господарства.

Поліцейська влада взялася за виконання указу про виселення євреїв із сіл та селищ, що викликало численні протести з усіх боків. Місцеві владні структури висловлювали незадоволення і сумнів щодо виконання розпорядження про виселення, вважаючи його утопічним і нездійсненним. Виникла необхідність в пошуку інших рішень.

Єврейські депутати представили петицію, в якій заперечили проти виселень. Вони стверджували, що євреї не винні у тому, що для них у західних губерніях не знаходилось інших занять, окрім дріб'язкової торгівлі та шинкарства. Також виселення до міст спричинить зубожіння та епідемії, а єврейська торгівля корисна для розвитку економічних зв'язків між губерніями.

Єврейські громади та Вітебський кагал просили хоча б відкласти виселення, а також виділити євреям казенні ділянки землі в містах для будівництва будинків та дозволити утримувати пошти і заїжджі двори.

Коли виселення вже почалися, губернатори почали доповідати про хвороби і тісноту в містечках, де знаходилися переселені євреї, і про їхню нездатність знайти собі заняття. Уряд відтермінував переселення на вісім років і заснував четвертий Єврейський комітет, який представив результати своєї роботи тільки у 1835 році.

Спроби виселення євреїв з сіл були систематично неуспішними через об'єктивні причини. Державна політика мала недоліки, які негативно позначалися на реалізації виселень. Вжиті заходи вимагали розриву господарських зв'язків між євреями та їхнім сільським оточенням, що було важковиконуваним завданням і суперечило економічним інтересам різних сторін. Виселення здійснювалися безсистемно, спорадично і ніколи не були доведені до кінця, що призводило до зменшення серйозності єврейської опозиції.

Головна причина невдач виселення полягала в тому, що сама ідея виселення євреїв із сільської місцевості базувалася на спрощених і перебільшених уявленнях про їхні стосунки з селянами, що не відповідало дійсності. Це призвело до масової пасивної непокори євреїв та неможливості реалізувати владні приписи.

Сторінка 5. Питання про регулювання національного одягу та мови євреїв (10 хвилин)

Чтець 9. У Східній Європі перші нормативні акти, що виходили спочатку від церковної влади і приписували євреям *носіння особливого одягу або зовнішніх відмітних знаків*, відносяться до XIII століття .

Формально ці обмеження діяли і на території Польщі, а пізніше - Речі Посполитої, будучи неодноразово підтвердженими світською владою; зокрема, королівською конституцією 1538 року євреям було наказано носити на вулицях жовті шапки (жовтий колір у середньовічній Європі вважали символом вади і зради, саме тому він повсюдно ставав обов'язковою приналежністю єврейського костюма). Крім того, для позначення низького соціального статусу євреям було

заборонено носити дорогоцінні прикраси та срібну зброю, за винятком однієї каблучки.

У російському законодавстві питання про *регулювання костюма євреїв* уперше було порушено Положенням 1804 року. При цьому встановлені обмеження мали абсолютно протилежну мету: не підкреслити, а згладити відмінності між єврейським і християнським населенням. Як європейські, так і російські мандрівники неодноразово відзначали "східний вигляд" польських євреїв, які носили традиційний ашкеназький костюм, що походить від застарілої польської шляхетської середньовічної моди, до складу якого входили хутряна шапка, шуба з відкладним коміром, лапсердак, короткі штани і панчохи.

Ймовірно, і російськими чиновниками-дворянами цей незвичний одяг інтуїтивно сприймався з несхваленням, оскільки це був найбільш наочний маркер єврейської чужості

Унаслідок цього Положення запроваджувало складну систему регламентації форми одягу євреїв залежно від місця проживання та роду занять: у межах межі осілості їм було дозволено носити єврейське вбрання, а в разі тимчасового перебування у внутрішніх губерніях - лише німецьке, під загрозою негайного поліцейського вислання в місце постійного проживання. Євреї, які навчаються в державних навчальних закладах, повинні носити німецьке або польське вбрання, а в Санкт-Петербурзькій Академії Художніх Мистецтв - тільки німецьке, обрані членами магістрату в губерніях, що від Польщі приєднані, - німецьке, польське або російське, а в інших губерніях смуги осілості - тільки німецьке.

Чтець 10. Однак уся найдокладніша регламентація форми одягу євреїв, ретельно підготовлена Комітетом у дусі просвітницької утопії, виявилася марною, оскільки виконувати ці вимоги євреї не збиралися.

Третій Єврейський комітет отримував клопотання про дозвіл євреям носити хоча б російське вбрання замість польського і німецького, оскільки "в німецькому вбранні з неголеними бородами вони можуть послужити предметом наруги і глузувань"; можливо, євреї таким чином сподівалися під виглядом

російського костюма продовжити носити лапсердаки, схожі за кроєм на купецькі сюртуки. Головна мета відповідної норми Положення 1804 року - "однаковість і загальний порядок" - не буде досягнута.

Через деякий час уряд був змушений змиритися остаточно. 2 серпня 1818 року міністр духовних справ і народної освіти повідомив керуючому міністерством поліції: "Його імператорська величність повелів, щоб, до нового загального статуту про євреїв, не було їм у столицях і у внутрішніх губерніях Росії жодного примусу в костюмі, який передбачається положення 1804 року; навпаки, було б дозволено їм носити ту сукню, яку вони мають нині".

Таким чином, консервацію традиційного костюма було продовжено. Історики неодноразово відзначали обурення, що стало вже історичним анекдотом обурення імператорів Александра I, Ніколая I і Александра II, які подорожували західними губерніями, з приводу присутності там великої кількості євреїв в одязі традиційного екзотичного крою.

Чтець 11. Положенням 1804 року було дозволено євреям навчання в усіх навчальних закладах Російської імперії, включаючи гімназії, університети та Академію Художніх Мистецтв. Також передбачалося присвоєння євреям вчених ступенів та заходи захисту релігійних переконань євреїв, які навчаються. Окремі єврейські учні мали можливість навчання в спеціальних єврейських школах за умови, що викладання там російської, польської або німецької мов було обов'язковим. Однак виконання цих заходів здебільшого було невідповідним дійсності.

Положення розглядалося молодим імператором Александром I і членами "Негласного комітету" як один із найважливіших елементів їхніх реформаторських планів. З цього можна зробити висновок, що питання освіти євреїв було спрямовано на модернізацію і реформування єврейської спільноти. Проте, незважаючи на законодавчі наміри і просвітницький пафос, фактично відбувалися обмеження щодо викладання інших мов, а особливо російської, у єврейських школах. Євреї висловлювали протест проти таких заходів, і це

свідчить про їхню стійку позицію збереження власної мовної та культурної ідентичності.

Положення 1804 року також не змінило ситуацію щодо релігійних навчальних закладів, таких як хедери та єшиви, які продовжували навчати винятково івриту і іудейського богослов'я. Ці навчальні заклади не зазнавали впливу зусиль держави щодо розповсюдження російської мови. Заходи щодо примусового навчання російської мови були більше спрямовані на контроль з боку держави над єврейськими громадами і представниками, які обирались на публічні посади, а також для збільшення можливостей для адміністративного нагляду.

Примусове насадження російської мови могло спричинити ускладнення взаємодії євреїв з оточуючим населенням, особливо у місцях їхнього розселення змішаним польсько-литовсько-латисько-німецьким населенням. Єврейська спільнота вважала примусове викладання інших мов, зокрема російської, за дискримінаційні та неприйнятні.

Сторінка 6. Зміни в правовому статусі євреїв після приходу до влади Олександра II (5 хвилин)

Чтець 12. Одним із перших кроків у поліпшенні правового статусу євреїв стала зміна політики самодержавного царя Олександра II, який був на троні з 1855 року. На початку його правління проводилась політика, націлена на асиміляцію єврейського народу з місцевим населенням шляхом поступового скасування обмежувальних законів.

В травні 1856 р. було видано указ «Про дарування євреям полегшення при виконанні рекрутської повинності», відповідно до якого було ліквідовано набір єврейських дітей до кантоністів, а також вони зрівнювалися з рештою населення щодо військової повинності.

1859 р. пом'якшення стосувалося єврейського купецтва, вони були зрівняні у своєму правовому статусі російськими. Надалі, таке право надавалося отримали євреям, які мали наукові ступені докторів медицини і хірургії, чи кваліфікаційні дипломи магістра або кандидата з інших факультетів

університетів. Їм дозволено постійно проживати в усіх губерніях і місцевостях імперії для зайняття торгівлею і промисловістю. Також вони могли брати з собою членів сім'ї та двох домашніх прислуг. У цьому ж році таке право отримали купці другої гільдії.

З 1865 р. поза смугою осілості дозволяється проживати євреям-ремісникам, винокурам, шевцям та відставним солдатам. Також були розширені категорії осіб, які допускалися до цивільної служби, крім докторів наук таке право отримали особи, які здобули ступінь магістра і кандидата наук у вищих закладах імперії. А після 1879 року до цього списку додаються аптекарські помічники, дантисти, фельдшери та повивальні бабки.

Подальші ліберальні реформи надали єврейському населенню певних політичних прав. 1864 р. було проведено земську та судову реформи, згідно яких євреї отримали право обирати та обиратися на посади до земств та судів на посади адвокатів та присяжних засідателів. «Міським уложенієм» 1870 року надавало право обирати гласних депутатів до міських Дум, але осіб єврейської національності повинно бути не більше третини від їх загального складу.

Чтець 13. А вже 1877 Судовим статутом було обмежено право євреїв бути присяжними засідателями. Відповідно даного правового акту кількість євреїв, які ввійшли до списків присяжних, мала відповідати відсотку єврейського населення повіту. Починаючи з 1889 р., заміщення посад присяжних повірених особами нехристиянського віросповідання вимагало особистого дозволу міністра юстиції. Також була обмежена можливість на заняття адвокатською діяльністю.

За законом від 10 липня 1864 р. євреям заборонялося купувати землю у поміщиків і селян. Володіння нерухомістю було дозволено лише за місцем дозволеного проживання. У випадку спадкування нерухомості у забороненій місцевості, це майно має бути продано протягом півроку, а у випадку не додержання термінів продажу, майно виставлялося на торги.

В кінці 1870-х рр. посилювалися антисемітські настрої в державних і громадських колах імперської Росії. Пільги, надані Александром II єврейським

купцям, загострили конкуренцію розвинутих на той час російських підприємств – створення заводів і фабрик, будівництво залізниць, заснування банків і акціонерних підприємств.

Одеський єврейський погром 1871 р. став поштовхом до згорання ліберальної імперської політики відносно євреїв, а погромна хвиля початку 1880-х рр. призупинила вирішення єврейського питання.

Реформи Александра II стали причиною соціального, економічного, політичного дисбалансу в державі, що викликало критику лібералізму консервативними політичними силами.

Сторінка 7. Антисемітські настрої імперського населення та їх наслідки (погроми та міграція) (10 хвилин)

Чтець 14. Після вбивства Александра II, значно посилювалися антисемітські настрої імперського населення. Наслідком чого стала хвиля єврейських погромів, що прокотилася імперією. Натомість вже 29 березня 1881 р. Александр III видає маніфест, в якому оголошує курс зміцнення самодержавства і категоричного супротиву всіляким ліберальним ідеям.

Найперший погром стався в Єлисаветграді 15-17 квітня 1881 р. Преса активно поширювала чутки, що начебто за указом царя, християнське населення на Пасху збирається громити євреїв, також підігрівала ситуацію інформація про винуватість євреїв у смерті Александра II. Прикажчики, працівники трактирів і готелів, кучери, лакеї, денщики, солдати – всі брали участь у погромі.

Надалі погроми поширились по смузі осілості, часто вони були незначним (розгром шинків), але й набували інколи більш значних масштабів, де зазнали руйнувань всі єврейські будинки.

Тогочасні діячі, передумовою погромів вважали економічні причини, причому в погромах вони вбачали протест, спрямований проти євреїв, які визискували мешканців краю. Інша думка говорить про те, що населення, зазнаючи постійного економічного тиску і проживаючи в несприятливих економічних умовах, просто шукало, на кого вилити свій гнів. Євреї виявились

зручною мішенню, оскільки складалось враження, що вони найменш захищені державою. Зовсім мало було тих, хто причини погромів вбачав у національній чи релігійній нетерпимості.

Одним із найжорстокіших погромів стався в Подільській губернії, м. Балта. Цей погром розпочався 29 березня 1882 р. у день християнської Пасхи, та перевершив за своїми наслідками та жорстокістю, всі попередні. Причиною початку заворушення в Балтському повіті стала дитяча бійка, яка потягнула за собою безпосередню участь і дорослого населення міста. Масовості погром набрав ще й через те, що місцева влада прилюдно приймала в ньому участь. Керівництвом воїнської команди не тільки не робилося спроб придушення погрому, а й навпаки – підтримувалась діяльність погромників. За статистичними даними С. Дубнова в м. Балта було зруйновано 1250 будинків і крамниць, що належали євреям, тяжко поранено і вбито 40 осіб, легко поранено – 170, багато жінок з переляку зійшли з розуму, та вчинено близько 20 випадків згвалтувань.

Чтець 15. Представники всіх рівнів влади намагалися попередити та припинити бійню. Вживалося багато заходів задля припинення погромів: фактичне припинення розправ за допомогою війська та поліції; масове покарання без суду і слідства селян, підозрюваних у підбурюванні та організації розправ; поліцейське та військове патрулювання густонаселених районів; організація свого роду «блокпосту» для швидкого реагування на заворушення; зобов'язання селян не брати участі в розправі. У справах про єврейські погроми, переважну більшість тих, хто приймав у них участь, притягнули до кримінальної відповідальності та заарештовували на термін від чотирьох днів до одного місяця. Але нажаль більшість учасників різанини було виправдано.

У листі до Александра III міністр внутрішніх справ М. Ігнатьєв продемонстрував хибність попередньої політики уряду, який намагався інтегрувати євреїв з рештою населення. Також звертав свою увагу, опираючись на погромну хвилю 1880-х рр., що «шкідливу діяльність» євреїв неможливо подолати ліберальними методами, головна причина хвилі полягала в обставинах

суто економічного характеру. Ігнат'єву вдалося довести імператору, що погроми — це лише народний самосуд над євреями і що необхідно вжити заходів покарання не проти натовпу, а проти євреїв. На думку істориків, масові вбивства євреїв були ретельно підготовлені та організовані в самій губернії, про що свідчить той факт, що вони спалахнули в різних місцях області майже одночасно, і скрізь це відбувалося за типовими сценаріями.

3 травня 1882 р. імперською владою було ухвалено у “Тимчасові правила”, для регулювання питань стосовно єврейського населення. Всі заборони, згідно «Тимчасових правил», були прийняті як тимчасовий захід, до прийняття нових обмежувальних законів стосовно євреїв. «Правила» встановлювали заборону переселятися, та мати нерухоме майно за межами міст та містечок, окрім осіб, які мали право проживання за межами смуги осілості за освітнім цензом — лікарів, інженерів, адвокатів. Також було встановлено 50-верстну прикордонну смугу, в якій забороняли проживання всім євреям, окрім тих, що приписані до місцевих общин.

Завдяки цьому антиєврейському закону, смуга осілості фактично скоротилася на 90%. Євреї позбавили можливості вільного пересування та права вибору економічної діяльності. Його негативний вплив зберігався десятиліттями. 1882 року, за ухвалою Державної ради, всіх євреїв, які незаконно проживали на імперських територіях виселяли без судової постанови, за рішенням органів місцевого самоврядування. Це тривало протягом двох років.

Крім того, царські чиновники придумали ще один спосіб депортації: поліція часто перешкоджала сільським євреям, які на деякий час покинули місце проживання, заборонялося повертатися назад у село. Єврея навіть позбавили право володіти будинком, який він отримав у спадок від батьків, які проживали в іншому селі в межах смуги осілості. Дане питання можна було вирішити лише за допомогою значного хабаря можновладцям.

Для зміни «Тимчасових правил» новими законами в імперії було створено Вищу комісію, що була очолена графом Паленом і діяла протягом 1883-1888 рр. Його головною ідеєю була зміна репресивних заходів на систему поступових

дозвільних законів, які б зрівняли у правах єврейського народу з рештою населення імперії. Але це так і залишилося ідеєю, в реалії все сталося навпаки, за висновками комісії посилювалися репресивні дії та русифікація євреїв, зовсім не поступово і обережно.

У майбутньому деякі обмеження, накладені на євреїв, стосуватимуться діяльності, пов'язаної з громадськістю та державою. 8 листопада 1889 р. було видано урядовий указ, згідно з яким дозвіл нехристиянам входити до складу присяжних чи повірених надавався лише за згодою міністра юстиції. Земське положення від 12 червня 1890 р. забороняло єврейським мешканцям «смуги осілості» брати участь у земських зборах і з'їздах і, як наслідок, вони не могли обиратися на земські посади. Все це спричинило початок масової еміграції євреїв до США, Канади, Аргентини, Палестини.

Сторінка 8. Політика Миколи II та уряду, стосовно єврейського населення (5 хвилин)

Чтець 16. З 1894 року стартувала *антисемітська політика Ніколая II*. Незважаючи на зняття деяких обмежень для євреїв, основні заборони все ще існували.

Ставлення Ніколая II до євреїв було подібним до ставлення його попередника. Боротьба з будь-якими проявами революційного руху була особливо інтенсивною серед єврейського населення, яке вважалося першоджерелом бунтарських ідей. Ця концепція не мала реального змісту, оскільки середовище іудаїзму було обмежене невеликою територією розселення, воно залякувало і безправно людей, що сприяло виникненню опозиції існуючому ладу.

Пожвавленню суспільної взаємодії сприяла організація Думи. У виборах взяли участь близько 70% євреїв поселення, в результаті до Думи було обрано 11 єврейських представників. Головною метою діяльності Думи була розробка законопроекту, який би надавав усім громадянам однакові права, скасовував усі обмеження та привілеї за станом, національністю, вірою чи статтю. Влітку 1906

року в Білостоку стався погром, ця подія показала справжні масштаби політичного конфлікту в суспільстві. Дума звинуватила в цьому уряд, а не місцеве населення, яке намагалося це зробити, виступаючи за праві партії.

Дума як формальний суб'єкт мала владу, на відміну від революціонерів, вона була покликана служити самодержавству, тому її позиції були применшені. Жодного важливого документа щодо вирішення єврейського питання прийнято не було. Законопроект про життя євреїв навіть не розглядався, така ж доля спіткала законопроект прем'єр-міністра П. Столипіна, імператор боявся його прийняти.

8 травня 1898 р. було розроблено концепцію поняття "тимчасове перебування євреїв у сільській місцевості" яка фактично скасовувала всі обмеження. У цей період зростання економічної та політичної нестабільності царизм зняв деякі обмеження щодо євреїв. 10 травня 1903 р. було видано положення, в якому перераховувалися населені пункти губерній «смуги осілості», в яких євреї могли вільно проживати, а також мати нерухоме майно.

Євреям було надано привілей селитися та купувати власність у 101 визначених поселеннях, ці поселення не мали статусу міст чи містечок, однак вони втратили характер сільської місцевості (розташування біля залізниць, заводів тощо). Починаючи з 1904 р. царська влада скасувала заборону на проживання євреїв у межах 50 верст від кордону.

Після революції 1905-1907 рр. влада була змушена піти на поступки простому народу, внаслідок чого 17 жовтня 1905 р. було прийнято так званий Маніфест, який конкретно посилював права і свободи єврейського населення. 26 жовтня 1905 р. уряд видав директиву міським управам поселень, яка сприяла переселенню єврейських ремісників на село.

22 травня 1907 р. міністр внутрішніх справ П. Столипін видав циркуляр, за яким припинялося виселення євреїв з раніше заборонених законом місць їхнього проживання, якщо вони оселились там до 1 серпня 1906 р. Прем'єр-міністр аргументував це тим, що наслідки виселення завжди були негативні як для

євреїв, так і для місцевого населення, так як неможливо без особливої шкоди розірвати економічні відносини в тому чи іншому регіоні.

Чтець 17. Уряд Ніколая II продовжував політику виключення всіх національних меншин, зокрема єврейської. Влада почала відмовлятися навіть від найменших привілеїв, наданих євреям під час революції. 16 вересня 1908 р. уряд прийняв постанову, якою було відновлено процентну ставку для євреїв у вищих навчальних закладах, за винятком консерваторії. 22 серпня 1909 р. вийшла постанова Ради Міністрів, яка встановлювала нову 15% норму для євреїв «смуги осілості», які вступали до державних середніх навчальних закладів. У 1910 р. Столипін видав директиву про заборону будь-яких культурно-освітніх товариств національного характеру, внаслідок чого була закрита мережа єврейських літературних товариств. Того ж року відновилася практика виселення євреїв із внутрішніх регіонів, а столипінський циркуляр від травня 1907 р., який забороняв цю практику, перестав виконуватися. Циркуляр Міністерства народної освіти від 10 липня 1912 р. відмовляв єврейським випускникам середніх шкіл і училищ у праві відвідувати державні школи.

У 1912 р. Сенат заборонив призначати євреїв на посади присяжних повірених, приймати в кадетські корпуси. Як наслідок, російський уряд так і не вирішив успішно єврейське питання. Незважаючи на те, що уряд надавав євреям деякі привілеї в помірних межах, вони також законодавчо обмежували територію єврейської осілості. Замість того, щоб надати євреям більше прав і свобод, а головне, ліквідувати «смугу осілості», імперський уряд послідовно проводив політику асиміляції та русифікації єврейського населення.

У лютому 1917 р., під час Лютневої революції, Тимчасовий уряд скасував усі 140 єврейських законів і розпоряджень, які обмежували життя євреїв. Це сприяло виникненню єврейських політичних партій та інших громадських організацій. Одночасно почався рух за створення нових добровільних організацій і товариств.

IV. Дискусія (15 хвилин)

Ведучий 1. Шановні гості та учасники нашої подорожі в минуле, запрошуємо вас до дискусії та обговорення спірних питань представленої теми.

VII. Заключне слово вчителя (5 хвилин)

Сьогодні ми з вами ознайомилися особливостями єврейського законодавства та життям єврейської спільноти в Російській імперії наприкінці 18 - початку 20 століття. Сподіваюся цей захід був для вас корисним.

Дякую за увагу! Ви всі були молодці! До нових зустрічей!!!